بِسمِ الله الرّحمنِ الرّحیم

ائل دیلی و ادبیاتی

۵

بهزاد بهزادی و امکداشلار

آدرس: تهران، سعادت آباد، میدان کاج، چهارراه شهرداری ساختمان اداری تجاری سرو طبقه ۷ واحد ۲ دفتر وکالت بهزاد بهزادی کد پستی: **۱۹۹۷۸۵۵۳۴**
تلفن: **۲۰۹۴۹۰۰** فاکس: **۲۳۵۲۲۶۷**

فروردین ۱۳۸۲

ائل دیلی و ادبیاتی / گردآورنده بهزاد بهزادی و همکاران... تهران نشر نخستین ۱۳۸۲ ۰
۹۴ص.: مصور
شابک دوره:7-71-6716-964 :ISBN
شابک جزوۀ پنج:6- 94 -6716-964 :ISBN
فهرستنویس بر اساس اطلاعات فیپا
۱. زبان ترکی آذربایجانی -- واژه‌ها .الف – بهزادی،بهزاد.
۹۳ الف/ ۳۱۳ PL ۴۹۴ /۳۶۱۰۳
کتابخانه ملی ایران ۱۳۳۷۷-۸۱م

نشر نخستین خ. انقلاب خ. ۱۲ فروردین، شماره ۹۲ تلفن ۶۴۱۸۹۷۹

ائل دیلی و ادبیاتی (۵)
گردآورنده: بهزاد بهزادی و همکاران
ویراستار: م- رزاقی
حروف نگار: کاوس نصیری
نوبت چاپ: اول،فروردین ۱۳۸۲ □ شمارگان ۷۵۰
لیتوگرافی: آبرنگ □ چاپ: تصویر

همکاران ثابت:

بهزاد بهزادی	سرپرست تحریریه
علیرضا صرافی	مسئول بخش ادبیات شفاهی مردم
اسماعیل هادی	مسئول بخش واژه‌های محلی و لهجه‌ها
جواد دربندی	مسئول ادبیات عاشیقی
محمدرضا کریمی	مسئول بخش قصه‌ها و افسانه‌ها
ائل اوغلو(صدیار وظیفه)	مسئول بخش اَمثال و حکم (آتالارسؤزؤ)

بوسایی‌نین ایچینده‌کیلر:

صحیفه

«چال قیلینجین...یئتدیم»- دئدی	**بهزاد بهزادی**	۵
آندیرما		۸
یئرلی سؤزلر	**میرهدایت حصاری**	۹
اوخشامالار- اردبیل، چاناق بولاغ کندی	**فریدون محمدی**	۱۴
یئرلی سؤزلر- زنجان	**جواد کریمی**	۱۵
موغاندا ایشله‌نن بعضی یئرلی سؤزلر	**بخشعلی مرادی**	۱۹
آتالار سؤزو- اردبیل- چاناق بولاغ کندی	**فریدون محمدی**	۲۱
آتالار سؤزو	**جمشید شیبانی**	۲۹
آتالار سؤزو	**م.ق. قافلانتی**	۳۳
لای لای لار- اردبیل، چاناق بولاغ کندی	**فریدون محمدی**	۳۶
«آشیقلا آروادی»	**نگار خیاوی**	۳۷
قیفیل بند	**جواد دربندی**	۳۹
ائل یارادیجیلیغیندا مثللرین کؤکو و منشأیی	**بهروز ایمانی**	۴۷
آذربایجان ائل ادبیاتیندا تصویر ائدیلمیش حئیوانلار (بایقوش)	**بهروز سرنسرلی**	۵۱
آذربایجان فولکلورو کیتابیندان	**میر هدایت حصاری**	۵۷
بایاتی اسکی تورک میفولوژی باخیمیندان	**سید علی میر سلامت**	۶۷
ایشاره	**ا. هادی**	۸۳
«ائل دیلی و ادبیاتی»کیتابینا قیسا باخیش	**شایا**	۸۵

«چال قئلئنجئن...یئتدیم»- دئدی

اوْلمز«ددەم قوْرقوت» بوْی‌لاریْئن نئچەسینده، قازان خان ساوآشدا اوْلدوغوندا، آغئر اوْغوز ائل‌لرینین جیلاسون ارەنلری، بیر- بیرینین آردئنجا، اوْنون یاردئمئنا چاپاراق گلەرک: «**چال قئلئنجئن قارداشئم/ آغام قازان خان یئتدیم**»- دئدی.

«سایدئقجا اوْغوز بگلری دوٚکنسه اوْلماز. اوْغوز بگلری هپ یئتدی».

بو ساوآشلاردا، بو ووروشلاردا بگلر بیر- بیرینه دایاق دوراراق بیرگه چالئشئب، «کافیر» لری دیزه چؤکدوٚروٚب، اوٚستوٚنلوٚک وْ ظفر قازاندئلار.

ایندیسه، ارن‌لرین سوْیوندان اوْلان آذربایجان دیلی‌نین وورغونلارئ، «ائل دیلی و ادبیاتئ»-نئ مئیداندا تک بوراخمئرلار، اوْنون چاغئریشئنا سس وئریرلر.

«ائل دیلی و ادبیاتئ» یایئلماغا باشلارکن آذربایجانـئن تپرلی بیلگین‌لری وْ یازئچئ‌لارئ اوْنون امکداشلئغئنا ماراق گؤسترمیشلر.

قوْجامان، آدلئم یازئچئلارئمئز دیْرلی فوْلکلوْریک اثرلر گوْندەرمکله برابر، دئیەسن اوْغوز ارن‌لرینین گور سسی ایله بیزه آرخایئن‌لئق وئریب، تشوْیق ائدەرک:

«**چال قلمین قارداشئم، یئتدیم**»- دئییرلر.

گنج هوْسکارلارئمئز، درین ماراقلا ، امکداشلئغئنا باشلامئشلار وْ ایشلریمیزده یوْرولمادان یاردئم ائدیرلر. بو ایگیدلرین‌ده گوٚروٚلتوٚلوٚ هارای‌لارئ ائشیدیلیر:

«**چال قلمین قارداشئم، یئتدیم**»- دئییرلر.

آذربایجانجا یایئلان مطبوعاتئمئز، «ائل دیلی و ادبیاتئ» چاغئریشئنئ یایاراق، اوٚرەک‌لره دامئزدئرئب، اوٚزگوٚللوٚ- چیچکلی صحیفەلرینده، آتالار سؤزوٚ وْ فوْلکلوْریک اثرلره: داها آرتئق یئر وئرمکله اوٚمید یارادaraq:

«**چال قلمین قارداشیم، یئتدیم**»- دئییرلر.

هله «بورلا خاتین»-لار، «بانئ چیچک»- لرین‌ده داوامچیلاری، بوگونکو ادبیاتیمیز سماسئـنین پارلاق اولدوزلاری، «اولکر» و «دان» اولدوزلاری، «ائل دیلی و ادبیاتئ» کاروانئ‌نین یولونا ایشئق ساچیرلار، یول گوسٹریرلر. بیزه اوره‌ک- دیرک وئریرلر. اتک دولو، قوجاق- قوجاق فولکلور اثرلری گوئندره‌رک:

«**چال قلمین قارداشیم، یئتدیم**»- دئییرلر.

قویئ باجارئقلئ کند موعلیملریمیز، کندلر و ائل‌لرده یاشایان ایگیدلر حرکته‌گلسینلر، بیر فدایی کیمی کسگین و یارادئجئ قلم‌لرینی «ائل دیلی و ادبیاتئ» توپلاماغا ایشه‌سالسئنلار. اونلارئن‌دا موشتولوقچو سس‌لرینی ائشیتمه‌یی گوزله‌ییریک:

«**چال قلمین قارداشیم، یئتدیم**»- دئیه‌رلر.

اوگونکو «ائل دیلی و ادبیاتئ»نـئین حقیقی قوروجولارئ اولان آنالار، گلین‌لر و باجیلار، سینه‌لرینده ساخلادئقلارئ فولکلورلارئ یازئیا کوچورمه‌یه باشلایالار، توکنمز سوز خزینه‌میزین آنا آچارئنئ بیزه وئره‌رک:

«**چال قلمین قارداشیم، یئتدیم**»- دئیه‌جکلر.

قاباقجیل فولکلورچولارئمیزدا بیزه سوز وئرمیشلرکی، زنگین و دیرلی اثرلرینی بیزه گوئنده‌رسینلر. ایناتیریق کی اونلاردا یاراقلائیرلار. اونلاردا یازیلارئنئ داغارجئق‌لاردان چیخارداراق توزلارئنئ سیلیب، بزه‌ییب دیرلی آرماغان کیمی بیزه گوئنده‌ره‌رک:

«**چال قلمین قارداشیم، یئتدیم**»- دئییه‌جکلر.

سوز یوخ بیزده البیر چالیشماغلا فولکلوریک آبیده‌میزی گوئیلره قالدئراراق ابدی یاشاداجائـیق.

بیز «ائل دیلی و ادبیاتیٔ» قوللوغوندا چالیْشانلار دا، بو ایگیدلردن ایلهام آلاراق، اوْنلارلا سس- سسه وئره‌رک:

«چال قلمین قیز- اوْغلان قارئنداشیم/ قارداشیم، یئتدیم». دئییریک.

بوقوتلو یوْلونوز، اوغورلو اوْلسون!

بهزاد بهزادی

آندیرما

۱– باش سؤزلرین تلفۆظۆ لاتین الیفباسیله وئریله‌جک. لاتین الیفباسیله تانیش اوْلمایان اوْخوجولاریٔ نظره آلاراق، لۆغت‌لرین تلفۆظۆنۆ دۆزگۆسترمکدن اؤترۆ، اوْنلاریٔن یازیٔلیٔشیٔندا آشاغیٔداکی صایت حرفلر ایشله‌نه جکدیر:

آ	ا / ه / ه	ائ/ ئ/ ی ء	ایـ/ یـ/ی	ایٔ/ یٔ/ یٔ	اوٚ/ وٚ	اؤ / ؤ	او/ و	اوْ / وْ
A	ə	E	i	I	Ü	ö	U	O

قئید: «واو» و «یای» صامتی بئله یازیلاجاق:

« وْ »، « یٔ ، یٔ ، یٔ »

۲– کیتابچادا گلن لۆغت‌لرین قارشیٔلیٔقلیٔ معنا ،آنلام وْ میثال‌لاری اوْنلاریٔ توْپلایٔان امکداشلاریٔن یٔازدیٔقلاریٔنا اساسلاناراق موٚعیّن اوْسلوب وْ اساسلاریٔ گوٚزله‌مکدن اؤترۆ اوْنلاریٔن یٔازیٔلیٔشیٔ، دوٚزه‌لیشی وْ آچیٔقلاماسیٔندا بیزیم الیمیز تام آچیٔق اوْلاجاقدیٔر.

۳– کیتابچادا گلن باش سؤزلرین کؤک‌لری حاققیٔندا گله‌جکده اؤز فیکریمیزی بیلدیرمگه چالیٔشاجاغیٔق.

۴– یٔئری گلدیکده سؤزلرین فارسی قارشیٔلیٔغیٔ() آراسیٔندا گتیریله‌جک.

۵– میثال‌لار[ ] آراسیٔندا یٔازیٔلاجاق.

۶– کیتابچادا یٔازیٔلان لوٚغت‌لر گله‌جکده کیتاب شکلینده چاپ اوْلاجاغیٔ فیکرینده‌ایک. اوْنا گوٚره حوٚرمتلی اوْخوجولاریٔن تنقیدی گوٚروٚشلری یٔئرلی سؤزلوٚک‌ده اوْلدوقجا دوٚزگوٚن وئریلمه‌سینه ده‌یٔرلی یٔاردیٔم ائده‌بیلر.

یئرلی سؤزلر

میر هدایت حصاری

اورومیه

آجار(لیٔ) Acar(lı) ایشله‌نیلمه‌میش پارچا. گئییلمه‌میش تزه پالتار.

آدامجیل قورد Adamcil qurd افسانه لره گؤره بعضی آرۋادلار گئجه‌لر قورد دوْنو گئییب، گوْندوْزلر آدام اوْلارمیشلار.

آدیٔ باتمیش Adı batmış عقربی بو آد ایله چاغیرارلار. یوْخسا اوْز آدیٔ ایله چاغیریلسا، فوْرن اوْرادا تاپیلار.•

آیلیٔقجیٔ Aylıqıcı پادو، آیلیٔق موْاجیب آلان نوْکر.

اپبه‌ک یاپان əpbək yapan خمیری (لاواش یاپماق اوْچوْن) اوْنون اوْستوْنه آچیب، تندیره یاپارلار.

ائحتییاطلیٔ Ehtiyatlı شرعی جهتدن نجیس اوْلموش شئیٔ یا یئر.

تاباغ اَرسینی Tabağ ərsini بیر طرفی یاستیٔ وْ دایره‌وی (خمیر طاباغیٔن قاشیٔماق اوْچوْن) بیر طرفی چنگک شکلینده ایستی قابلاریٔ اوْجاق اوْسته قوْیوْب، گؤتوْرمک اوْچوْن دمیر وْسیله.

اَروْوْلاماق ərovlamaq یویولموش پالتاردان صابیٔن کؤپوْیوْنوْ، تمیز سو ایله یویوب چیٔخارتماق.

اَروْوْلو ərovlu صابیٔن سویو ایچینده قالمیٔش (هله سویا چکیلمه‌میش) یویولموش پالتار.

اَفسه‌مک əfsəmək باخ: هؤوْسه‌مک. فارسجا بو جاری کردن، دوْیوْ یا بوغدانیٔ سینی ایچینه توْکوْب، اوْنلاریٔ بیر طرفدن هاوْایا آتاراق داش– قوملاریٔنیٔ و توْزونو آریٔتلاماق.

ایمام آشیٔ imam aşı نذر ائدیب، پیشیریلن آش.

اوروسو Urusu قدیمده رسم اوْلان کیچیک دلیکلری (بعضن رنگلی شوْشه‌لی) اوْلان پنجره.

ایش iş کیلیم وْ بئز توْخوماق اوْچوْن دسگاه اوْسته یا یئرده چکیلمیش ایپ‌لر.

بالدوْن Baldon پالتوْ.

باش یومالیٔ اوْلماق Baş yumalı olmaq آرۋادلار باره‌سینده غوْسل لازیم اوْلماق.

بَره‌ک Bərək بئله باغلاتیٔلان شال (قورشاق).

بوخوْوْ Buxov باخ: بوخاق.

بوخوْوْ آلتی Buxov altı آرۋاد بؤرکلری‌نین، بوخاغیٔن آلتیٔندان کئچیریلن باغیٔ، بیر نوْوْ گؤموْش زیینت آلات.

بوخوْوْلوق Buxovluq آتیٔن دیٔرناغیٔ‌ئیٔن اوْستوْنده اوْلان چوخور قیسمت.

بینه Binə چوغوندور. تورپ.

بولاما Bulama کالا سوّت (ایلک سوّت- آغئز) سوّت ایله قاتـئلئب یئییلر.

بولاماش Bulamaş اون وْ یاغ ایله پیشیریلن بیر خؤره‌ک. (فارسجا کاچی).

بوْیونا اوشاق دوّشمک Boyuna uşaq düşmək حامیله اوْلماق.

بوّلگوّ Bülgü روّطوبت‌لی هاوْا، باخ: بوّرکوّ. (فارسجا شرجی).

بیزوْوْبورنو Bizovburnu پئس- پئساپا بنزر بر نؤوْ حشره. باخ: دانا بورون. (فارسجا آبدزدک).

بیستان Bistan تاغ اوّسته قالئب اؤز- اؤزوّنه قوْپوب دوّشن قوْوْون. چوْخ شیرین اوْلار.

پازیک Pazik توّتوّن چؤپوّ. بونو نارئن دؤیوّب، نازیک پارچادان (تنظیفدن) کئچیره‌رک، چوبوغا دوْلدوروب چکرلر.

پوتلوق Putluq چلله‌ک، حَلَبی، تنیکه قاب یا قوتو.

پئشری‌ائله‌مک Peşəri eləmək زمی بیچیلندن سوْنرا یئره توّکوّموّش سوّنبوّللری یئغماق، باشاقلئق ائتمک. «اورمو»دا اوّزوّم باغئ سوْوْشاندان سوْنرا قالان کیچیک اوّزوّم سالخئملارئنئ درمک. (بو ایشی زمی یا باغ صاحابئ یوْخ بلکه یوْخسول عایله‌لر گؤره‌رلر).

تلَبه Təlbə قاوْال شکلینده، لاکین دریسی دابباغلئق اوْلماپان بیر قاب. زیر- زیبیل وْ پئهین کیمی شئی‌لری داشئماق اوّچوّن ایشله‌نیلیر.

تَبه‌نه Təbənə یوْرغان ایینه‌سی.

توْروم Torum منی، نوّطفه.

توْلاز(آتماق) Tolaz(atmaq) آل آغاجئنئ اوزاقدان توللاپاراق بیرزادئ وْورماق.

تئخاجاق Tıxacaq کوّفله‌نی (یا بیر دَلیگی) توتماق اوّچوّن دوّزلینمیش پارچا یئغئمئ.

تئخانج Tıxanc سه‌یینگ (سهه‌نگ)-ین یا کوّزه‌نین آغزئنئ تئخماق اوّچوّن توْپ شکلینده توْخونوب، دوّزلمیش بیر شئیْ. اوْنون بندی کوّزه‌نین قولپونا باغلانار.

جاربئ Carbı چؤل سیچانئ.

جوْشقون Coşqun گلینی آت ایله گتیرنده قاباغئنجا آت اوْینادئب، شنلیک ائتمک.

جوْلا Cola جوْلفا، بئز وْ خام (میتقال) توْخوْیان شخص.

جین توْرو Cin toru توْر آتان توْرو.(تار عنکبوت).

چاناق Çanaq ساخسئ یا چینی کاسا.

چوبوق آلتئ (قه‌یلان آلتئ) Çubuq altı (qəylan aljd) صوّبحانه (عربجه تحت‌القهوه).

چؤچه (چیلی بارماق) Çöçə (çili barmaq) کیچیک بارماق.

چلتیک çəltik اوْرتا بارماغئن ضربه‌سی ایله بیر شئیئی آتماق. فارسجا «تَلَنگر»

خام Xam ۱)میتقال بیر نوْؤ پارچا. ۲)باخ: سؤزلۆک.

خله‌ت Xələt کَفَن.

خۆدۆک Xüdük قۆصّه، قم.

خئیر Xır سئیئب خئیردالانمئیش داش تیکه‌لری.

خئیرلئیق Xırlıq داغلارئین باشئیندا تیکه‌لنیب، ياماجلاردا اۆست- اۆسته یـئغئیلان خئیرلئ یئر.

چاتاجاق Çatacaq چوۋاللارئ مال اۆستۆنده بیر- بیرینه چاتماق اۆچۆن ایشله‌نیلن میله. (معمولن قوْیون قئیچئ‌ئین قلم سۆمۆک‌لریندن ایستیفاده اوْلونار).

دؤندرمه Döndərmə یئکه و ایچی دایاز اوْلان سبد. اوْزۆ قوئلو قوْیولار آلتیـنا سۆت، قاتـئق قوْیارلار. کیچیک جۆجه‌لری ده پیشیک‌دن قوْروماق اۆچۆن اوْنون آلتیـنا سالارلار. (مَثَل: جۆجه همیشه سبد آلتیـندا قالماز).

دۆیمک Düymək یون داراغئ ایله تمیزلنیب، صافلانمئیش یون تیکه‌لری.

دؤیش (دؤیه‌نج) Döyəş (döyənc) پالتار یویاندا پالتارئ تاپداماق اۆچۆن مخصوص آغاج.

دیل‌باغئ Dil bağı زۆفاف گئجه‌سی، گلینین دائیشماغئ اۆچۆن کۆره‌که‌نین اوْنا وئردیئگی پول (یا قئیزئیل و...).

دیله Dilə آشئیق اوْیونوندا آرتـئیق تاوا دورماق اۆچۆن، سۆرتۆلۆب، صافلانمئیش آشئیق.

سۆتۆل چایئ Sütül çay دم چکمه‌میش چایئ.

سولازیم اوْلماق Sulazim olmaq غۆسل واجیب اوْلماق.

سه‌یینگ Səying بؤیۆک کۆزه.

سیرتوْو Sirtov جاکت، کوْت (ائحتیمال کی روسجادان آلئینمئیشدئیر).

سئیرئیم Sırım اؤکۆز گۆنۆندن چئیخارئیلمئیش نازیک ناوار. - ایپ یئرینه (خۆصۆصی ایله چارئیق قایئـیرماقدا).

شولدو Şuldu شئیطان و قئیدسیز (اوْغلان) اوشاغئ.

شوْراتان Şoratan ناوْدان.

فاطما ننه‌نین گئجیمی Fatma nənənin gecimi قوْوْس قۆزح، (فا.رنگین کمان).

قاباق Qabaq آلنـئین ایکی قاشئین آراسئینداکی حیصّه‌سی (قاش- قاباق سالّلاماق).

قارتالماق Qartalmaq بیتگی‌لرین قالئیب، قوْجالئیب یئوْغونلاماسئ. اینسان یا حئیوانئین قوْجالماسئ.

قالاق Qalaq یاپبا یا کرمه‌دن بوٚرج شکلینده اوٚستوٚنده گوٚمبز کیمی، دوٚزه‌لینر ایچینه شئیٛ قوْیولوب، یا توْیوق سائینا بیلر.

قولادان Quladan (فا. کلون)، قاپئنیٔ ایچریدن باغلاماق اوٚچوٚن آغاجدان دوٚزه‌لینن قوْل .

قه‌یلان قوش Qəylan quş قارانقوش.

قوْندارا Qondara آروْادلار اوٚچوٚن اوْجا دابان باشماق.

قیٔپ Qıp زمی‌لرده، بیچیلندن سوْنرا یئره تؤکوٚلن سوٚنبوٚل‌لر. «قیٔپا گئدنلر» بونلاریٔ اؤزلری اوٚچوٚن یـئغارلار.

قارغادوزو Qarğaduzu بیر نؤوْ آغ، پارلاق داش. گوٚنشین قاباغیٔندا اوزاقدان پاریٔلدایار.

قره‌سوْران Qərəsoran حوٚکومت طرفیندن یوْللاریٔ قوْروماق اوٚچوٚن تعیین اوْلونان شخص.

قَندَره‌بات Qəndərəbat قاچاق و قاداغان اوْلونموش شئیٛ.

قَیله‌داشیٔ Qəylədaşı شوْران آدلیٔ اوْتون یاندیٔریٔلماسیٔندان تؤره‌نر. اوٚزوٚموٚ سبزه‌یه چئوْیرمک اوٚچوٚن اوٚزوٚموٚ سیم سبدلرده، قایناماقدا اوْلان قیله داشیٔ قازانیٔنا باتیٔریٔب، چیٔخاردیٔب، قورودارلار.

کَله Kələ زمی‌لرده یـئغیلان داش تپه‌جیئی.

کؤزَرKözər خیٔرماندا، بعضی بوغدالاریٔ اوٚستوٚندن آیریٔلمامیٔش قالان سوٚنبوٚل‌لر. بونو داش ایله تاپدایـیٔب بوغدالاریٔنیٔ آیـیٔرارلار.

گایٛ Gay آحماق و سفئه آدام.

گؤزه Gözə بولاغیٔن گؤزوٚ، (سرچشمه).

گؤنه Gönə دووٛاخ، گلینین اوٚزوٚنه سالیٔنان نازیک پارچا.

گؤی مینجیق Göy minciq بد نظردن ساخلاماق اوٚچوٚن اوشاقلاریٔن پالتاریٔنا تیکیلن میٔنجیٔق . (فا. خرمهره).

گیلیف Gilif دووٛاریٔن یا یئرین آلتـیٔندان کئچن سو یوْلو.

موٚزوْره Müzvərə ناخوْش یاخشیٔ اوْلدوقدا آیاغا گلمه‌سی اوٚچوٚن اوْناوٛریلن قوٚوْه‌لی خوٚره‌ک‌لر.

مَنگَنه‌له Məngələ بالاجا اوْراق.

موٚر Mür موریانا.

موٚنته‌نه Müntənə آروٛادلار اوٚچوٚن پالتارجاکت. (ظاهرن نیم‌تنه‌نین تحریفی‌دیر).

ناتره‌ز (ناتره‌س) Natərəz (natərəs) خطرلی، سوٚز قانمایان، یوْلا گلمز آدام. باخ سوٚزلوٚک: ناتاراز.

نیس Nis نیگرانلیٔق، قوٚصّه.

نیفی (نوٚفوٚ) Nifi(nüfü) ۱)سقف، دامیٔن ایچری طرفی، بعضی یـئرلرده بونا «تئرک» (Terk)، تاوٛان و بغدادی کیمی آدالاردا دئییلر. ۲)سقفین ایچ یانیٔ. داما دوٚزوٚلموش آغاج‌لار. [نوفوٚده ایلان دوْلانیٔر].

هفته‌لی پول Həftəli pul ایجاره‌لر پول، نوزول‌لو پول.

یٛاندیٔق قیٔندیٔق وئرمه Yandıq qındıq vermə بیر آدامیٔن اوٚره‌یٜینی یٛاندیٔرماق اوٚچوٚن اوْنا پوْز (فوْرس) وئرمک. باخ: یٛاندیٔ قیٔندیْ

یٛـئن (یٛـئنگ) Yen(yeng) پالتاریٔن قوْلو (فا. سر آستین).

اوْخشامالار

اردبیل- چاناق بولاغ کندی **توْپلایان: فریدون محمدی**

قیزیل گوْل آخچالاندی
دیبی تاباخچالاندی
سنین نه وٙاختین ایدی
پالتارین بوخچالاندی

* * *

توْر آتیب توتدوم سنی
نئجه اوْخوتدوم سنی
عؤمروْم گئچدی قوْجالدیم
شوْکوْر بؤیوْتدوْم سنی

* * *

عزیزیم گوْز لرینه
وٙورولدوم سؤزلرینه
اؤزوْم اؤزوْنه قوربان
گوْزلریم گوْزلرینه

* * *

بالاما قوربان اینکلر
بالاما نه‌وٙاخت ایمکلر
بالاما قوربان دایْچالار
بالاما نه‌وٙاخت ال چالار
بالاما قوربان ایلانلار
بالاما نه‌وٙاخت دیل آنلار

* * *

یئرلی سوْزلر

زنجان

توْپلاڲان: جواد کریمی

اودوم Udum بیری‌نین بدن آغرئسئنئ اوْ‌ؤکه‌لمک‌له توْختادان آدام حاقدا دئیه‌رلر: اودوموندادئر: یعنئ اوْ هر کسی اوْ‌ؤکه‌له‌سه توْختار.

اؤروْش örüş دینجه‌لمک، آسائیش اوْچوْن ائوْ وْسائیلی. [بورادا اؤروْشوْموْز یوْخدور]. (اصلینده: اؤرمک/هؤرمک، کؤکوندن بیر اؤروْش (ایپ/اؤرکن) قدر اوْتارئلاق یئر، ائله بورادان: موْحیط: یاشام یئری و... بورادا مجازی اوْلاراق: وسایل،معناسئنا گلمیش. هادی)

اوزانبانا Uzanbana (ڲالئیز اوشاق اوْلاندا) موشتولوق. [اوزانبانا آلدئم]. (اوزان- یانا، اوزان (عاشئق)پایئ... دئمکدیر، سوْنرا بو معناڲا گلمیش. بلکه‌ده بیر زامان بو ایشی اوزان گؤره‌رمیش ؟–هادی)

اوْزیْنلیق üzyənliq اوْزیْئیه‌نلیک، اوتانما. (فا.رودربایستی). [من احمدینن اوْز یْنلیغیم وْار].

اونقولوت Unqulut باجارئق، باشارئ، تاوْان. [احمد چوْرک یْئمه‌یب اونقولوت‌دان دوْشوب]. (اونق: قدیم توْرکجه: ساغلام. اوْنون اوچوْن اونقوت: ساغلاملئق دئمکدیر- هادی)

بودانماق Budanmaq کوْهنه‌لیب، پارالانماق. [کوْینک بودانیب].

پاپایْ اوْلماق Papay olmaq آردئنجا اوْلماق، اوْنم وْئرمک، اهمییّت وْئرمک. [درسلرینه پاپایْ اوْلماییْر].

پاتئش Patış بئلده آیْاق باسماق اوْچوْن آغاجدان ریکاب.

پادار Padar بوْللو، داوْاملئ، همیشه، دایم.

پازان Pazan پخمه، آخماق.

پاقئیر Paqqır پاخئیر، پاس.

پاقئیر وْورماق Paqqır vurmaq ۱) پاس وْورماق، پاخئیر وْورماق. [دمیر پاخئیر وْورموشدو]. ۲)باخ: سوْزلوْک.

پررام- پررام Pərram- Pərram پره‌م- پره‌م داغئلماق، قاچا- قاچا داغئناق دوْشمک. [ماشئین گلنده کند آدامئ پررام- پررام دوْشدوْلر].

پشه‌جینه Pəşəcinə صاحیبی دره‌ندن سوْنرا قالان مئیْوه‌لری درمک.(خوْصوصن گیرده‌کان). (پئشه- چینه).

پیچات Piçat باغلاما، بسته‌بندی.

پیچاتلاماق Piçatlamaq بسته‌بندی ائتمک. باخ: سوْزلوْک: پئچات.

پئرتئلئق Pırtılıq چوْخ یْئتیشمیش مئیْوه.

تاققالاق Taqqalaq قوپ‌قورو. [چؤره‌ک تاققالاق کیمین‌دیر].

تئل-گۆلۆ Yel gülü قادئنلار اۆچۆن زینت وٛسیله‌سی.

توٛس دوتماق Tosdutmaq اوشاغیٔ جیش دوتماق.

تؤکدۆلدۆک Tökdülük [فرش ایصطیلاحی] تؤکدۆسۆ چوٛخ اوٛلان لایٛ. [تؤکدۆلۆک اوٛلسا دالئیا قالارام]. باخ: ائل دیلی و ادبیاتی: تؤکدۆ.

جیٔزلیٔق Cızlıq جیٔزداق، پییٛی اریبه‌ندن سوٛنرا قالان مادده.

جیله Cilə کۆله قد آدام.

چیلپر çilpər زیرنگ، قیٛوٛراق. [آیٛدئن ایشلمکده چیلپردی].

خیٔریمیٔتیٔ Xırımıtı قیٔریمتی، گۆده، یٛوٛغون آدام.

خیٔندیٔلیٔ Xındılı شیٔق گئیینن آدام.

دانقیٔر Danqır داز، کئچل.

دوتوناخلیٔ Dutunaxlı ناراحات، توتغون.

دوٛوٛزلوق Dovuzluq دیٛیرمانئن آلتیندان سو چیٔخیٔب گئدن یٛئر..

رزوٛه Rezvə لۆله‌نین باشئندا پیچ باغلاما اۆچۆن حدیده ایله ایجاد اوٛلموش یٛارئقلار. [لۆله‌یٛه رزوٛه وٛور].

رشد Rəşd شپه چیٔغ. (فا. بهمن) [رشد آپاردی= بهمن آپاردیٔ].

زۆر- زۆره Zür-zürə چالغیٔ آلتی، قیٛشئن آخیرلارئندا سؤیۆد آغاجئیٔن یٛارپاق آچمامیٔش وٛاختیٔ اوٛنون نازیک شۆیٛلرینی کسیب تاپدالاییٛب قابیٔغیٔنیٔ بۆتۆن چیٔخارئب زۆر- زۆره دۆزلدرلر.

زیٔزلاماق/ زیزلنمک Zızlamaq/ zizlənmək گیلئیٛ‌لنمک، زیٔریٔلداماق.

ساچ باغیٔ Saç bağı ساچ باغلاما اۆچۆن زینت وٛسیله‌سی.

سۆزگج Süzgəc دۆیٛۆنۆ سۆزمه وٛسیله‌سی. (فا. آبکش).

سیٔن- سیٔن Sın-sın گیری-گیری، قاپیٔ- قاپیٔ. [احمد سیٔن- سیٔن ایش اۆچۆن گزیردی].

شنه Şənə شانا، خیٔرمانیٔ ساوٛورماق اۆچۆن اکینچیلیک وٛسیله‌سی.

فانتان ائله‌مک Fantan eləmək کۆسمک، آجیٔق ائله‌مک. [منه فانتان ائله‌دی گئتدی].

فیٔرر اوٛلماق Fırr olmaq لغوٛ اوٛلماق. [شئعر آخشامیٔ فیٔرر اوٛلدو].

قارساماق Qarsamaq هده‌لمک، قوٛرخوتماق. [فیلانیٔ قارسادیٔ].

قئیٛقه‌ناق Qeyqənaq باخ: سؤزلۆک: قایٛغاناق.

قوجونماق Qucunmaq اسنه‌یٛنده گرنشمک، قاجئنماق.

قیٔژقیٔرماق Qıj qırmaq مئیٛوٛه حاقدا قالئیب فاسید اوٛلما. [گوٛوٛجه فیرنگی قیٔژقیٔرئیب].

قیٛیم Qəyim یٛئیین، مؤحکم. [قیٛیم وٛور].

کتیر- کتیر Kətir-kətir چالا- چالا چوخور- چوخور.

کتیله Kətilə ۱)داغدا کؤندم‌سیز داش. [کتیله‌دن چیٔخا بیلمیریم]. ۲)باخ سؤزلۆک: کتیل.

کنگیخماق Kəngixmaq عضله‌لرین توتولماسیٔ. [یٛوٛل یٛئریمه‌دن قیٛچلاریٔ کنگیخمیشدی].

کوٓده Ködə اکیلمه‌میش یئر. اوْتلاناجاق، مرتع بائیر.

کیرچ Kirc توتولموش وْ قوٓدرتدن دوٓشموٓش. [قوٓجالیٔقدان کیرج اوْلوب].

گالاز Galaz آغاجیٔن پئرپیٔزیٔ.

گوٓلوٓج Gülüc خام پامبیٔق.

گوٓلوٓمپه Gölümpə گوٓل.

گیل لنمک Gillənmək گیرلنمک، یوبانماق.

لمبیک Ləmbik باغدا آغاجدان، تختهدن دوٓزلن ایستیراحات وْ کئشیک یئری. دیه‌، کوٓلگه‌لیک. [باغدا لمبیک ووردوق بوٓستانی گوزله‌دیک]. باخ: لمه.

لیمبیک Limbik موریٔانا کیمی بیر نوٓوْ یون آفتی. [یونلاریٔ لیمبیک ووروب].

مان‌اوْلماق Man olmaq عئیٔب ساییٔلماق. [کوٓینک‌سیزائشیگه‌چیٔخما ماندی]. (مان: عئیٔب، قاداغا).

مئشین Meşin ایسته‌مه‌لی، کیچیک شئیٔ. [مئشین اوْغلان].

موٓزوٓردار Müzürdar بیرینه باغلیٔ، بیرینه ایشله‌یٔن، بیری‌نین مالیٔ. [قیٔز اوْزگه موٓزوٓرداریٔ‌دیٔر. مثل].

میجیست Micist میزاج. [احمدین میجیستی چکمز چیرک پالتار گئیٔه].

میژ MiJ گئج بیشن ریزه نوٓخوٓد. (بیج نوٓخود)

هادیٔر اوْلماق Hadır olmaq موغایاٰت اوْلماق، موٓواظیب اوْلماق.

هاکی Haki هرنه‌قده‌ر کی. [هاکی اوْنا اوْرگتسن اوْرگمییه‌جک].

هنه‌دار Hənədar هانا، فرش دزگاهیٔ.

یوْلاق Yolaq یوٓنگوٓل آدام، چوٓخ شوخلوق ائدن آدام.

موغاندا ایشله‌نن بعضی یئرلی سوْزلر

توْپلایان: بخشعلی مرادی

آشئیر– اوشارائله‌مک Aşır- uşar گوْتوْر– قوْیْ ائله‌مک.

آز az ا) چوْخ سوْزوْنون عکسی. ۲)بیر قیْزیْ سسله‌یْرکن سوْیْله نیلیرسه «آیْ قیْز» آنلامئیندا اوْلار. [آز! کیتاب– دفتری گتیریرسن یا یوْخ، آخیْ]. (آیْ قیْز← آغیْز← آز)

آجیْماق Acımaq آجماق.

آیْامدا– سایْامدا Ayamda- sayamda هردن بیر، آرا– سیْرا، آرادا بیر.

ائشیک Eşik مئیْوه جه‌به‌سی، یْئشیک.

اکیلمک əkilmək ایشدن قاچماق، آرادان چیخماق.

ایختار ixtar هکتار.

بالتوْن Balton پالتوْ.

بوْمبولو– بوْش Bombuluboş چوْخ بوْش. باخ سوْزلوْک: بوْمبوْش.

بوْیْوْرتیکان Boyürtikan باخ سوْزلوْک: بوْیْوْر تکن.

پئنجه‌یْیش Penceyiş تندیرده بیشیریلن گیرده چوْره‌ک.

تافداماخ Tafdamax تاپداماق.

تایْکئشیک Taykeşik تایْ دیْیشیک، باخ: تایْ کئش.

تئیْخا Teyxa خالیص، تمامن.

توْوْ Tov ۱)سوْرعت. ۲)توان، حرارت.

تهر Təhər تکه‌ر.

جوْمالاماق Comalamaq بیریْیره توْپلاماق.

خوْرتوم Xortum قورتوم (جرعه).

خیْرا Xıra تام‌لیْ وْ خیْیارا اوْخشار بیر نوْوْ یْئمیش خیْرچا.

دبک Dəbək سفئیْ، یوْنگوْل آدام.

دبک‌لمک Dəbək ləmək سفئیْ‌لمک.

درگاز Dərgaz ساپیْ اوْزون بیر نوْوْ اوْراق، دریْاز. (باخ: درگه‌ز)

دومموز Dummuz یْوموروق، قولامبازاد.

سادیْر Sadır سیدیک اثرینده قوْیونون یْونوندا اوْلان چیرک.

سیْینگ Səying کوْزه، باخ سوْزلوْک: سهنگ.

سییْه‌زی Siyəzi بیر نوْوْ کیسه، چوواْل، تلیس.

فیْش Fış فیت، فیشقا.

فیْش وْئرمک Fışvermək فیت وْئرمک.

قارا– قانچیْم Qara qançım باخ سوْزلوْک: قارا قانچیْر.

قانیْخدیْرماق Qanıxdırmaq جاناگتیرمک، تنگیتمک، جانیْخدیْرماق.

قیْلپیْن Qılpın قیْلچیْق.

کالاوْا Kalava یْئکه خارابالیْق، کالافا.

گالا Gala آل، آل گئنان، [گالا بو قئیئیغی سانج دووۆرا].

گیری- گیری آختارماق Giri- giri axtarmaq بیرینی مؤحکم آختارماق.

لتدی lətdi لتلی/ عیللتلی، جیسمی باخئمدان ضعیف آدام.

لۆلۆک Lülük آفتابا، سماوۋار، چایئنیک و... بیر سؤزله مایعات دوْلدورولان قابلارئن لۆله‌سی.

لی‌لی Lili قاراداغدا سوْغانا دئییلیر.

ماتیشگه Matişgə عروسک.

ماغمئن Mağmın مغبون.

میئجئلانماق Mıcılanmaq بیر ایشی کوْنۆل سۆز اوْلاراق قوردالانا- قوردالانا گؤرمک.
(بؤجک: قورد، حشره← بؤجک/مؤجک← میجه: قورد. میجه‌لنمک/ میجالاغاق: قوردلانماق/قوردونو آختارا- آختارا یئمک، وْ... بئله. هادی)

نالچا Nalça دؤشکچه‌نین بالاجاسئ.

هادئر Hadır آیـئق، مۆوۋاظیب. (حاضیر)

هادئر اوْلماق Hadır olmaq آیـئق اوْلماق، مۆوۋاظیب اوْلماق.

هته‌لن- پته‌لن Hətələn-pətələn باخ سؤزلۆک: هترن- پترن.

هفته گۆنلری

شمبه şəmbə

سۆت Süt

دوز Duz

تک Tək

چرشمبه çərşəmbə

آدئنا آخشامئ (جوما آخشامئ)
Adına(Cuma)axşamı

آدئنا (جوما) Adına(Cuma)

هنیرتی Hənirti اوْدون ایستی‌سی.

ۑاسداما Yasdama ۑاسلاردا کؤمک اوۆچۆن اوْلۆسۆ اوْله‌نه وئریلین هدیه.

آتالار سؤزۆ

اردبیل- چاناق بولاغ کندی **توْپلایان: فریدون محمدی**

آئیرئ ییئب، حایاتئن اوٚستوٚندەن سو ایچیب.
آت آلماغا جاهئل گؤندەر، قیز آلماغا آهئل گؤندەر.
آتالار سؤزۆ، آغئلئن گوٚزوٚ.
آتاچئخان آغاجلارئ، بالا بوداق-بوداق گزەر.
آت اوْلاندا مئیدان اوْلمور، مئیدان اوْلاندا آت اوْلمور.
آت تؤیلەمئخئن یئریندن چئخارتسا، بیرین یئره وْورسا، ایکی‌سین اؤزوٚنه وْورار.
آج قاتئق ایستەمز، یوخولو یاسدئق.
آجئنداندەیئرماندادورور، قوولوغوندان کؤوْزه چئخمئر.
آدامی تانئیان یئرده قورد یئسین.
آدئن اوْلدو رشید، بیرین دئء، بیرین ائشیت.
آدئوئ قوْیدون دەیئرمانچئ، چاغئر گلسین دن کوْراغلو.
آرا قارئشدئ، مذهب ایتدی.
آرمود بیش، آغزئما دوٚش.
آروْاد مالئ، قاب دسمالئ.
آروْادئ ار ساخلار، بوْستانئ وْر.
آروْادئ ساخلار ارى، پئندیری ساخلار دری.
آرئ شیره باشئنا یئغئشماز.
آزاندا دا شئخئن ائوْینه، تئزەنده ده شئخئن ائوْینه.
آز دائیش، ناز دائیش، سؤز قوتارار زایوْاغلارسان.
آز یاشا، اینسان یاشا، آزاد یاشا.
آشبازدان کوٚسن، ائوْینه آج گئدەر.
آشئن‌دورولوغو،دنین یوْخلوغونداندیر.
آغاجئ اؤز ایچیندەن قورد یئمەسه، آغاج چوٚروٚمز.
آغاجئن نه قدەر مئیوْەسی چوْخ اوْلسا، اوْیئله باشئ آشاغا اوْلار.
آغاننه بزەک‌لی قالدئ.
آغ ایتی آیران عوْضینده قوْوورلار.

آغرئماٿان باشا، ساققئز سالمازلار.

آغزئوْىٔ باتئردئن حاراما، چؤمچه‌نی دوْلدور قالاما.

آغزئٿوْىٔ وئره‌رسن نادان الینه، آپارار چئخاردار آرپا زمی‌سینه.

آغلاماٿانا ممه ٿوْخدو.

آغلاماغئن باجارماٿان، اؤلوّسوّن گوْر–به گوْر سالار.

آغئر اوْتور، باتمان گل.

آغئل باشدا اوْلماسا، بده‌ن عذاب‌دادی.

آغئل سئز باشئن زحمتین، آٿاغ چکر.

آلچاق آدام، آللاه‌لئق ایدیعاسئ ائلر.

آلتئ‌دا آلاجاغئ، ٿئددی‌ده وئره‌جه‌ٿی.

آللاه داغئنا باخئب، قارئن ٿاغدئرار.

آنان اؤلسه، داٿاندئغئن داغ ٿئخئلار.

آنلاماٿانا دئسن، نؤکرینم، دیٿه‌ر: البته.

آٿدا گلن گوّل اوّسته‌دی، گوّنده گلن کوّل اوّسته‌دی.

آٿئ‌ئئن اله دوّشه‌نین اوْٿنادارلار.

اتدن کسسن قان چئخار.

ات گتیرمز کوّفته ایستر.

اتی پیشیگه تاپشئرما، سوّروّنوّ قوردا.

ار آتانئ ائل آتار، ار توْتانی ائل توتار.

ار گره‌ک، تئز گره‌ک.

ارلی، ارسیزده آغلئر، قئرخ اوْیناشلئ هامئدان بتر.

اکینین گؤىٔ ٿئٿه‌ن، خئرمان واختئٔ آج قالار.

الی کؤتوّکدن اوّزوّلوّب کؤپوّگه ال آتئر.

الیم بوْش، گؤٿلوّم خوْش.

الیمیز حاخدان دا چئخدئ، مئخ دان‌دا.

الیندن جیبینه آلتئ آغاج ٿوْل دور.

ائرته دورائئن ایشی گوّجوّندن، ائرته ائوْله‌نه‌نین اوْغلو قئزئندان.

ائرمنی چالئر، کوّرد اوْٿنور.

ائرمنی دئٿیر، موّسلمان دائیشاندا اوتانار، ساوْاشاندا اوتانماز.

ائششک آنقئراندا، ایتین باشئ آغرئٿار.

ائششک اوْلاسان، توّکوّن مخمل چالا.

ائششگ نه بیلیر، زعفرائئن کیلوْوئٔ نئچه‌دی؟

ائششگ نه بیلیر، گوّله‌بتون نوْختانئ.

ائششگ نه! دؤشک نه!

ائششگه گوّجوّ چاتمئر، پالانئ تاپدئٿر.

ائششگه مین، آتا چاتئنجاق.

ائششگه ئاسين اوْخو، ئا ناغارا چال.

ائششگی ساتان، کؤششک آلابیلمز.

ائششگیم اؤلمه ئوْنجا بیتینجه، ئوْنجام سارالما توْربا تیکینجه.

ائششگی مینیب، حالوٰانیٔ ئئیب.

ائل بیر اوْلسا، داغ اوْئنادار ئئریندەن.

ائل، دلیسین، چؤله آتماز.

ائوْ بوزوْوْوندان اؤکوٚز اوْلماز.

ائوْده اؤز باشئن بزەئه بیلمیر، توْئدا گلین باشیٔ بزیر.

ائوْده قوْناق؛ شبئهه باخ.

ائوْلادا نوْه، دؤوْلت دەدوْه.

ائوْلر ائوْينه گئدەن قیٔزئین، گرەک آغزیٔ باغلیٔ اوْلا.

ائوْه گیریرەم قاریٔ دؤئوٚر، چؤله چیٔخیٔرام تاریٔ دؤئوٚر.

اؤپمەلی آئاق اوْلسا، توٚپوٚرمەلی اوٚزده وْار.

اوتانان ئئرده دی.

اوتانائین اوشاغیٔ اوْلماز.

اوتانما، اینانما، آللانما.

اوجوز اتین شوْرباسیٔ اوْلماز.

اوٚچ آدام ئاراماز: داش کسن، باش کسن، ئاش کسن.

اوْرتادا ئئیيب، اوجدا گزمک.

اوْروج توتما، ناماز قیٔلما، ایشین بئله راست گلسین.

اوٚرەک ئانماسا گؤزدن ئاش چیٔخماز.

اؤز گؤزوٚنده توٚکوٚ گؤرموٚر، اؤزگەنین گؤزوٚنده تیکانی گؤروٚر.

اوزون آدامیٔن آغلیٔ دابانیٔندا اوْلار.

اوزون اوْدون، ال ئاندیٔرماز.

اؤزوٚنه اوْماج اوْوْا بیلمیر، اؤزگەئه اریشته کسیر.

اؤزوٚوْوٚ ناخوْش گؤرەنده، ئوْلداشیٔوْیٔ اؤلوٚ گؤر.

اوستادیٔنا کج باخانیٔن، گؤزلرینه قان دامار.

اوشاق نه! فیشنگ نه!

اوشاق ئیٔخیٔلا– ئیٔخیٔلا، بؤئوٚئەر.

اوْغرو آپاران پولوم ئوْخ، شئئطان آپاران ایمانیٔم.

اوْغرو ائوْ اوْلماز، ائوْ ئئەسین ائوْلیکدن سالار.

اوْغرو قالانا ئانار، ائوْ ئئەسی گئدەنه.

اوْلان اوْلدو، توْربا دوْلدو.

اوّل مچیدین ایچی، سوْرا چوْلی.

اوْلوٚ بیر گوٚن، شوٚوْهنی ده بیر گوٚن.

اوْلوٚم، اوْلوٚمدی، خئیرئیلداماق نه‌دی؟

اوْلوٚم حاقدیٔ، قوْنشویٛا.

اوْلوٚم گلنده آهئیل جاهئیل بیلمز.

اولویٛا– اولویٛا، اوْبایٛا قورد گتیردی.

اوْلوٚیٛه وْصیئیه‌ت قالار.

ایت آنقئرئیر، ائششک هوٚروٚر.

ایت اوْزوٚ نه‌دی؟ یٛونو نه اوْلا.

ایت،ایت‌نن بوْغوشدو، یٛوْلچویٛا گیرەوْه [فوٚرصت] دوٚشدوٚ.

ایت، ایت‌لیگین ترک ائله‌سه، سوٚمسوٚک‌لوٚگوٚن ترک ائله‌مز.

ایت دمیرچی دن نه آپارار.

ایت، قوْرخان یٛئره هوٚره‌ر.

ایت قولاغئین کسندن قوْرخار.

ایت کوٚت‌دن قاچماز؛ آدام محبّت‌دن.

ایته باخ قایٛساوْادان پایٛ اومور.

ایت یٛاتار تایٛائین کوْلگه‌سینده دئیٛه‌ر اوْز کوْلگه‌مدی.

ایتی اوْلدوٚره‌نه سوٚروٚتدوٚره‌رلر.

ایتی دالئیما آلمئشام قورد قوْرخوسوندان.

ایتین میراثی قوردا چاتار.

ایت یٛووْاسئیندان سوٚموٚک اسکیک اوْلماز.

ایٛری اوْتوراق دوٚز دانئیشاق.

ایش ائیلنده، ترحالوْا دیش چئیخاردار.

ایشین یٛوْخدو شاهید اوْل، پولون چوْخدو ضامین.

ایکی آروْادلیٔ ائوْ، زیبیللی قالار.

ایگید مالئینا قئیٛمایٛئینجا، آدیٔ چئیخماز.

ایگید قوربت چکمه‌سه ائیلمز.

ایگیدین باشیٔ بلالیٔ گره‌ک.

ایمامزادا، پایٛ آپارائین یٛاخشیٔ تانئیر.

ایمه‌جی‌یٛه دوْوْشان گوْرستمک.

اینصاف دینین یٛارئیسیٔ دئیر.

بابا مالئیندان نه فایٛدا، باشدا دوْوْلت اوْلماسا.

بازار، شئیٛطان ائوْیدیر.

باشدا یٛئری یٛوْخ، آیٛاقدادا اوْتورمور.

باشئیم هارا، آیٛاغئیم اوْرا.

باشئیوْا کوٚل‌ده اله‌سن، اوجا کوٚللوٚکدن اله.

باققال داشدان اوْغورلار، سیچان کیشمیش‌دن، آللاه هر ایکیسیندن.
بالا باشئوْا بلادئر، اوْلماسا کربلادئر.
بالالئ قارقا، بال یئمز.
بال یئینه‌ن، (بلاسئن) چکر.
بئله‌بوْستان‌اکه‌نین تاغئ چیئنینده اوْلار.
بئله ئی‌ء، همیشه ئی‌ء.
بو الیندن وئره‌ن، اوْ الیندن آلار.
بوردا منم، باغداد دا کوْر خلیفه.
بوْش توتان، برک کسر.
بوْش چووْال، آیاق اوْسته دورماز.
بوئنوزسوزقوْچون قیصاصئ، بوئنوزلو قوْچ دا قالماز.
بوئنوزون چاتان یئری قاشئ.
بوْیوْک آخماق‌اوْلار،کیچیک چاخماق.
بیرتایْ‌توْتوْن‌چکیلیب،ایندی سوْروشور نه توْستوْسوْدوْر.
بیرتوْلکوْدریسین ایکی دفه سوْیمازلار.
بیر تیکه قاتیق دان اوْتروْ، تولوغو دلیر.
بیر دلی بیر قویوْیا بیر داش آتار، مین آغیل‌لئ اوْنو چیْخاردا بیلمز.
بیر لیک هاردا، دیریلیک اوْردا.
بیری اوْلمه‌سه ، بیری دیریلمز.
بیرین یاندئرئر، اوْ بیرسین قاندئرئر.
بیز گلدیک کاباب اییْسی‌نه، گوْردوْک ائششک داغلائیر.
بیْ وئره‌ن آتیْن دیشینه باخمازلار.
بیْی یالان ساخلار، ائششگی پالان.
پایْ وئریب، دردیندن اوْلمه.
پئشکش خالوْارنان، حئساب دینارنان.
پولو، پول گتیره‌ر.
پولون اوْلدو اللی، آدیْن اوْلدو بللی، اوْلدو یوْز، گیر ایچینده اوْز.
پولون وار گیریش، یوْخدور سوْوْش.
پولووْ وئر پولا نه‌کال- کوْلا.
پولو یئردن ده تاپدیْن، سایْ.
پئچاق اوْز دسته سین کسمز.
پیس توْیوق برک یومورتایار.
پیس قوْنشو آدامئ حاجات صاحیبی ائلر.
پیشیک بالاسئن ایسته‌دیگیندن یئیه‌ر.
پیشیک ده‌ده‌سی خئیرینه سیچان توتماز.
پیشیگه دئدیلر: سوْدوْیوْن درماندئر، ایشه‌دی، اوْستوْن باسدئردئ.

پیشیگی دارا قیسناسان، قاییدار اۊزۆوۆ جیزار.
پیشیگین آدیٔ، گۆل بنؤوشه‌دی.
پیشیگین الی اته چاتمیٔر، دئییر: ات آجیٔ دیٔر.
تاپدیٔ تاپدیٔنین اوْلسا، چولده چوْبان خان اوْلار.
تات آتیٔ میندی، تاریٔسیٔن تاییٔمادیٔ.
تره یئیه‌ن ده یازا چیٔخار، کره‌یئیه‌ن ده.
تزه گلدی بازاردان، کؤهنه دۆشدۆ نازاردان (نظردن).
تک لیک، آللاها گلیب.
تندیر ایستی‌ایکن چؤره‌ک یاپیٔشار.
تئز ائوْله‌نن، تئز آیریٔلان پئشمان اوْلماز.
تئز دوران، یا دۆشمۆش چۆله راست گلر یا ایتمیش قولا.
توتسا قاییٔغیٔ، توتماسا آیرانیٔ (یا سۆتۆ).
تۆفنگین دوْلوسوندان بیر نفر قوْرخار بوْشوندان ایکی نفر.
تۆلکۆ توْوباسیٔ، یالانچیٔیٔن توْوباسیٔ.
تۆلکۆ، تۆلکۆیه بویورور، تولکۆده قویروغونا.
تۆلکۆ، سوواْقلیٔ باغا گیرمز.
تۆلکۆ واْر باش قوْپاردار، قوردون آدیٔ بدنام دیٔر.
تومان سیٔز، دیزی ییٔرتیٔغا گۆلر.
تومان‌سیٔزیٔن یوخوسونا، بیر آرشیٔن بیٔز گیره‌ر.
توْیدا اوْلسا توْیوغون یاسیٔ دیٔر، یاس‌دا اوْلسا.
تیکه، قاریٔن دوْیورماز، محبّت آرتیٔرار.
جاناواْرا دئدیلر: گل گئت قوْیونا، اوْتوردو ظۆلۆم- ظۆلۆم آغلادیٔ.
جاندان قوْنشوپاییٔ اوْلماز.
جان سنین جهنّم تاریٔیٔن.
جۆجه ننه سیندن سۆد گؤرمه‌ییب.
جۆجه یومورتادان معلوم ائلر.
جهنّمه گئده‌ن اؤزۆنه یوْلداش آختارار.
جیبی خالی، پوْزو عالی.
جین آز ایدی جین‌لیک‌ده، بیری ده چیٔخدیٔ کۆل‌لۆک دن.

جین گؤرمه‌ئین دایْلاقلار، جین گؤرنده اوْیناقلار.

چاغئیرئیلمایان قوْناق شاما قالماز.

چایْ گؤرمه‌میش چئیرمانما.

چایْ نه‌دی؟ سایْ نه‌دی؟

چوْبانئین یوْلداشلئغئ کند گؤرسه‌نینجه‌دی.

چوْخ گزه‌ن آیاغا داش ده‌یر.

چوْخ وئر آز یالوْار. آز وئر چوْخ یالوْار.

چؤر– چؤپ قازان قایْنادار.

چؤره‌ک– آدامئ تاپسئن؛، گزمک‌نن دئیْیل.

چؤره‌یی آت دریایا، بالئق‌دا بیلمه‌سه خالئق بیلر.

چؤره‌یی وئر چؤره‌کچی‌یه بئشی‌ده آرتئق.

چوْلاق آتئن کوْردا نال بندی اوْلار.

چیلله چئخدئ، قئش چئخدئ.

حاج‌آغا دان طلبین اوْلسون، نه دانار، نه‌وئره‌ر.

حارام، دمیر پوْخودور، دیش باتماز.

حاق باشئ آغئر اوْلار، گلر یئتیشر.

حاق‌دئ، یوْخدو.

حاق سؤز آجئ اوْلار.

حاق سؤز دائیشائین بؤرکوٚنوٚن باشئ یئرتئق اوْلار.

حاق نان باطیلین آراسئ دؤرد بارماق دئیر.

حالال‌زادا بارئیشدئرار، حارام‌زادا قارئیشدئرار.

حالوْانئ حکیم، کؤته‌یی یئتیم.

حسن کئچل، کئچل حسن.

حضرت خیضری گؤردوٚک، اوْن شاهئ جریمه‌سین چکدیک.

خارئیلدا، گوٚروٚلده، آمما یاغما.

خالقئن آغئلئ گؤزوٚنده اوْلار.

خالئ سالان، اؤزوٚ اوْتورار.

خان ائوْیندن بیر کوٚت چئخدئ، دالئیسئجا بیر ایت چئخدئ.

خانئم سئندئران قابئن سسی چئخماز.

خئیر ایله شر، یا یوْلداش‌دئلار، یا قارداش.

دادائیب‌سان دوْلمایا، بلکه بیر گوٚن اوْلمایا.

داش اوٚسته اکین اوْلماز.

داش باشیٔوٛا آراز، گؤرنه اوْلوبسان
قدەم علی سنی قوْدوغنان کئچیر.
داغ داغا چاتماز، آدام آداما چاتار.
داغ یێخیٔلماسا دەره دوْلماز.
داما- داما گؤل اوْلار، آخا- آخا سئل اوْلار.
داما- داما گؤل اوْلار، دادا- دادا تامارزیٔ.
دامیٔ اوچوردور، قار تؤکمک الیندن.
دانا بوزوْوٛلو یۏرتدا قالماز.
دائیشماق گۆموۆش‌دن اوْلسا، دائیشماماق قیٔزیٔل دان‌دیٔ.
دئدیم: دائیش، دئدی: گامیٔش.
دئدیلر: عزرائیٖل اوشاق پایٖلئیر، دئدی: بیزیمکین آلماسئین.
دئیٖەن غافیل‌دی،دئدیردەن غافیل دئیٖل.
دئییٖرەم: سوْنسوزام، دئییٖر: نئچەاوْغلون وٛار.
درزی‌یٖه دئدیلر: چیٔخ، اییٖنەسین سانجدی یٖاخاسئینا.
درین سو بولانماز.
دللەک بئکار قالاندا، یۏلداشیٔیٔن باشیٔن قیٔرخار.
دلی دلینی توتار، سو چوققورو.
دلی قیٔرمیٔزیٔنیٔ سئوْەر، گیج ساریٔنیٔ.
دمیری، ایستی دؤیٖرلر.
دوْداغیٔ جیٔریٔغا دئدیلر: چیٔراغیٔ پیله.
دۆز ایٖری‌نی کسر.
دۆز چؤرەك , دۆز چؤرەک.
دۆزه زاوٛال یۏخدو.
دوْست، دوْستون باشیٔنا باخار، دۆشمان دۆشمانئین آیٖاغیٔنا.
دوْست یٖامان گۆنده تانئینار.
دول آروٛادیٔن، بوخچاسیٔ، قوْلتوغوندا اوْلار.
دؤوٛلتلی‌یٖه ساخسیٔ لازیٔم اوْلسا، کاسئیبیٔن کۆزەسین سیندیٔرار.
دۆنیٖا بئش گۆن، خوْش گۆن.
دۆنیٖا مالیٔ، دۆنیٖا دا قالار.
دۆنیٖانیٔ سو توتار، آخماغیٔ یٖوخو توتار.

آردیٔ وٛار

آتالار سؤزۆ

توْپلایان: جمشید شیبانی

– آشیغین سؤزۆ قوتاراندا، یارام–
یارام سؤیلر.
– آغیل یاشدا اوْلماز، باشدا اوْلار.
– ائله بیل ائششک جاماکی‌دان باخیر.
– اوْخون آتیر، یایین گیزله‌دیر.
– اوْددان کوْل توْره‌ر، کوْل‌دن هئچ.
اوْزوْنه توْز قوْندورمور.
– اولادی، اولادی، سوْروْیه قورد
گتیردی.
– باخچالار باری، هئیوالار ناری،
هامی دینسه، سن دینمه‌باری.
– باشیوی دوْلاندیرسان، واخت چاتیر.
– باققال داشدان کسر، ساققال
ایماندان.
– باها ساتماغین معناسی، آلماماقدیر.
– بو قیرغینا خان دؤزمز، مگر گؤیدن
خان یاغا.
– بوداغا یاغدی، اوْداغا خبر.
– بولاق گره‌ک یئریندن بولاق
اوْلسون، سو تؤکمک‌لن، بولاق اوْلماز.
– بولانماسا، دورولماز.
– بوینوز گؤرسه دیر.
– بوْینوم قیلدان ایشگه دیر.
– بیر الده ایکی قارپوز گؤتوْرمک
اوْلماز.
– بیر حصیر، بیر ممد نصیر.
– بیر قوْر ایله بیر کندی اوْدلاماق
اوْلار.
– بیر گوْن یاخشی یاشاماق، بیر ایل
پیس یاشاماق‌دان یاخشی‌دیر.
– بیرین بیلیرسن، بیرین بیلمیرسن.
زیرنائین گئن باشیندان پیلیرسن.
– بیله‌نه بیر تیکه، داغ دیر.
– پاخیل آرتماز.
– پول، پولو قازانار، ابله بئل تپر.
– پیس قوْنشو آدامی حاجات
صاحیبی ائلر.
– تاپان– تاپان اوْلسا چؤلده چوْبان
بەیْ اوْلار.

– تازئنین هیزلیگیندن، دوْوْشان گلر تاۑادا بالالار.

– ترەزی گؤتوٚ ۑئره وْورماق.

– تنبل آدام فیکیرلی اوْلار.

– توْبا توْخلوقدان اوْلار، اوْغورلوق ۑوْخلوقدان.

– تولا ایت‌دن ده موندار‌دئیر.

– تولامبار ائششه‌ۑی، گوٚله بتین نوْختا.

– توٚلکوٚ توْزاناغی سالما.

– توٚلکوٚ سوْواقلیٔ باغا گیرمز.

– زپ(ضرب،گوٚج) بزه‌رکدن ۑاغ چئیخاردار.

– عقرب کیمی چالئیر.

– قاپووْی برک باغلا، قوْنشووْی اوْغرو توتما.

– قاپی‌ۑا آچار سالماق.

– قارئیشقائین قوْهومو وْار.

– قارا باخت‌کی داغا چئیخدی، داغلاری دومان آلار.

– قارا سنی باسمائیش، سن قارانیٔ باس.

– قاراچیٔ سنه خانئم دئدی، سنین آغلئیوْا نه‌گلیب.

– قارقائین جله‌سین داغئیتسان آدامئین گؤزوٚن چئیخار دار.

– قاریٔ دئیئینگن اوْلار.

– قازانجئین ایکی باشیٔ اوْلماز.

– قازمانیٔ قئیزئیل دان باشلاسان، گوْه‌نین دیبین گؤزلر.

– قانیٔ قان ایله ۑومازلار، سوایلن ۑوۑارلار.

– قحبه‌نین قازاندئغیٔ انلیک– کیرشانا گئده‌ر.

– قمه ۑاراسیٔ توْختار، دیل ۑاراسیٔ توْختاماز.

– قوْرخولو باش، سالامات اوْلار.

– قورد دومانلئیق سئوْه‌ر.

– قورد نه بیلیر، قوْیوْن باهادئیر.

– قوردالاما، پوْخو چئیخار.

– قوردون ۑووْاسئینا، اؤزگه بالاسیٔ سوْخما.

– قورو– قورو، قوربانون اوْلوم.

– قوْرونان گؤزه چؤپ دوٚشر.

– قولاغیٔ داریٔ دوٚشوٚروٚر.

– قوْناغیٔ ائوْه قوْیمورلار، اوْخ– ۑائئینیٔ گؤیه آسئیر.

– قوشو اوچوردوب، بیٚا– بیٚا چاغئیرئیر.

– قوْنشوما داش دەیٚدی، ائله بیل
ساماں وٚاوٚالئینا دەیٚدی.

– قوْنشویٚا اومود اوْلان، شام‌سئیز قالار.
اوْیٚناشا اومود اوْلان، ارسیز قالار.

–قوْیٚون قوزوسونون آیٚاغئینئ باسلاماز.

– قوْیٚونو قوردا تاپشئیرما.

– قئیرقئ شیروٚاندان آشدئ.

– قئیش چئیخار، اوْزوْ قارالئیق کوٚموْره
قالار.

– قئیش نه قدر برک اوْلا، دالئیسئ یٚاز اوْلار.

– لائین دیلین نەنەسی بیلر.

– لوْلئیٚینه وٚئره– وٚئره چئیخار آفتافا
قیٚیمتینه.

– مئشەده قورد آز ایدی، بیری‌ده
گمی‌له گلیر.

– ماما ایکی اوْلسا، اوشاق ترسه گلر.

– ماماغان آلماسئ ایله، اوْزوْنه دوْست
توتور.

– منی گوْرنده ایٚیله — ایٚیله کئچیر.

– منیم اسگیم یٚائیقدی.

– موندار اسگی اوْد توتماز.

– میلچک موندار اوْلماز، آمما گوْیٚوْل
بولاندئیرار.

– ناخئیرئ ایتیریب آلا دانا آختارئیر.

– ناشئ اوْوْچو، سئرەلردن اوْن ائلر.

– نه قدر آتئیلاسان، توْپوغوما چئیخا
بیلمزسن.

– وٚسمەنی قاشا، سوْرمەنی گوْزه
چکرلر.

– وٚوردون یٚئیخ، وٚئردین دوْیٚور.

– یٚایٚ وٚار، قئیش وٚار، چوْخ ایش وٚار.

– یئتەنه یٚئتیب، یٚئتمەیٚنه داش آتئیر.

– یٚئتیم دیریلر، یٚامانلئیق تارییٚا قالار.

– یٚئتیمی نەدوْیٚ، نەسوْیٚ، چوْرەیٚین
الیندن آل.

– یٚئر برک اوْلاندا، اوْکوْز، اوْکوْزدن
گوْرەر.

– یٚئمیش اوْلمایٚان یٚئرده، ایٚیدەیٚه قاقا
دییٚەرلر.

– یٚئیٚین آت اوْزوْنه قامچئ یٚئدیرتمز.

– یٚوْرولدون کاروٚانا، آجئیخدئین چوْبانا.

– یٚوگوْرەن آت، اوْز آرپاسئین آرتئیرار.

– یٚوْلا نردیوٚان سالماق.

– یٚومورتاسئ ترسه دوْشوْب.

آتالار سؤزۆ

تۏپلايان: م.ق. قافلانتی

آتامینمک بیر آیئب، آتدان دۆشمک مین آیئب.

آشئغئ یئغارلار، اۏیناماق اۆچۆن.

آغاجئ اؤز ایچیندن قورد یئیەر.

آغاسئ گۆلۆم اۏلائین، باشئنا کۆلۆم اۏلار.

آغائین جانئ چئخئنجا، نؤکرین جانئ چئخار.

آغرئماز باشئنا یایلئق باغلاما.

آلتئدا آلاجاغئم یۏخ، یئددیده وئرەجەیئم یۏخ.

ازەلدن ائششەیین قۏیروغو یۏخ ایدی.

اؤزۆ یئخئلان، آز آغلار.

اوشاغا بویور، دالیجا یۆیۆر.

اۏن ایکی ایماما یالوارئنجا، بیر آللاها یالوار.

اؤکۆز اؤزۆنە کۆرۆشنە اکندە باشئ آغریئار.

اؤکوزۆ جۆتە قۏشاندا، دئدیلر: آتا–بابا پئشەسی.

اؤکۆزۆ یۏرولان، گۆجلۆ اۏلار.

ایت تایا کؤلگە سئندە یاتار، دئیەر بس اؤز کؤلگە سیدیر.

اینک گؤز ائلەمەسە، کلە آتئلماز.

باشئنا کۆلدە ساوۇرسان، بیر اوجا کۆل لۆکدن ساوۇر.

باغ دان اریک قوتاردی، سالام علیک قوتاردی.

بۏغاز، بۏیوندان آشاغئدئر.

بئ وئرەن آتئن، دیشینە باخمازلار.

بیر آرخ‌دان سو گلسە، بیردە گلر.

پیشیگین آغزئ اتە یئتیشمەسە دئیەر ات حارام‌دئر.

تۆلکۆ وار باش کسر، قوردون آدئ بدنام دئر.

تۆلکۆ کانا گیرەنمز، بئلینە سۆپۆرگە باغلار.

تۆلکۆنۆن عریضه‌سی اوْخونونجا،
دری‌سی بوْغازئندان چئخار.
توْیوق یومورتاسئنا قاقئلدار.
تیکه‌نی آت دریاٰیا، بالئق دا بیلمه‌سه
خالئق بیلر.
تیکه ایله دوْست اوْلان، ایللرله
دۆشمان اوْلار.
چایٛ گؤرمه‌میش چئرمائیب.
چئراغ اؤز دیبینه ایشئق سالماز.
ده‌ده‌م یوْخ ایدی، ننه‌م کیم‌له یاتئردئ؟
ده‌وه‌ ها اؤلۆ اوْلسا، دری‌سی بیر
ائششگین یۆکۆدۆر.
ده‌ییرمان ایشینی گؤره‌ر، چاخ- چاخ
باشئن توْوْلار.
دوْوْشان یاتدئقجا قاچار.
سو بیر یئرده چوْخ قالسا قوْخویار.
قاپئنئ برک باغلا، قوْنشونو اوْغرو
توتما.
قارداش‌لار ساواٰشار، ابله لر اینانار.
قارقا ایله یوْلداش اوْلانئن دیمدییی
موندار اوْلار.
قره‌چی سنه دئدی، سنین آغلئنا نه
اوْلوب.

قورد ایله بیر یئرده اوْلان، شیوٛن ائده‌ر.
قوْناغئ ائوٛه قوْیمازلار، اوْخ یاٰیئن
گؤیده‌ن آسار.
قوْناغئن گؤیلۆ ایسته‌ین، ائوٛ
ییه‌سی‌نین بیر ایل زوماریٔدئر.
قوْنشوم، قوْنشو اوْلسا، قئزئم تئز اره
گئده‌ر.
قوْنشویا اومود اوْلان، قوْوْرماسئز
قالار.
قوْیون، قوزونون آیاغئن باسماز.
مال بیر یانا گئده‌ر، ایمان مین یانا.
مگر خوْروز اوْلماسایدئ، سحر
اوْلمازدئ؟
نه مالئم واٰر اوْغرو آپارا، نه ایمانئم واٰر
شئیطان آپارا.
هئچ کس گؤزۆنۆ کوْر ایسته‌مز.
هئچ کسین چئراغئ سحره‌ده‌ک یانماز.
هر ایشینی باب ائله، گؤره‌ن دئسین
هابئله.
یئتیمه لایٛ لایٛ چالان چوْخ اوْلار،
چؤره‌ک وئره‌ن اوْلماز.
یئددی گؤیٛده بیر اولدوزوم یوْخ.
یئتیم دیریلر، یامانلئق تارئیا قالار.

يٲخشئلئغا يٲخشئلئق هر کیشی‌نین
ایشی‌دیر. يٲمانلئغا يٲخشئ‌لئق نر
کیشی‌نین ایشی‌دیر.
يۆز درەنین باشئن، بیر سره کسر.
کئچی جان قوْوخاسیندا قصّاب پیی̂
آختارئیر.

کئچی‌نین بوئنوزو قاشئناندا سۆرتەر
چوْبائین آغاجئنا.
کئچی‌نین قوْتورو، بولاغئن باشئندان
سو ایچەر.

لای‌لای‌لار

اردبیل– چاناق بولاغ کندی **توْپلایان: فریدون محمدی**

آتئیم توتوم بالامیٔ(۱) شکره قاتئیم بالامیٔ
باباسیٔ ائوْه گلنده قاباغا توتوم بالامیٔ

❊ ❊ ❊ ❊

لایٔ لایٔ چاللام اوجادان سسیم گلر باجادان
آللاه سنی ساخلاسئین چیچک‌دن قئزئیلجادان

❊ ❊ ❊ ❊

لایٔ لایٔ چاللام آدئیوْا علی چاتسئین دادئیوْا
علی دادا چاتاندا منی‌ده سال یادئیوْا

❊ ❊ ❊ ❊

لایٔ لائئین سسی گلر یاتار یوْخوسو گلر
اوزاق اوزاق یئرلردن بالامئین دایئ‌سیٔ گلر

❊ ❊ ❊ ❊

آلچالار آیٔ آلچالار آلچالار، کامانچالار
لایٔ لایٔیووْیٔ من چاللام اوْزگه‌لر یامان چالار

❊ ❊ ❊ ❊

لایٔ لایٔ بئشیگیم لایٔ لایٔ ائوْیم ائشیگیم لایٔ لایٔ
سن گئت شیرین یوْخویا چکیم کئشیگین لایٔ لایٔ

۱: ترکیه‌ده بئله اوخونار

آتئیم توتوم من‌سنی شکره قاتئیم من سنی
آقشام بابان گلنده اؤنوْنه آتئیم من سنی (ج. دربندی)

«عاشئقلا آروادئ»

توْپلایان: نگار خیاوی

«عاشئغئن» آروادئ بیر گوْن ارینه گیلئی‌لنیرکی: آیَ اینصافسئز همیشه اوْنون بونون آروادئنئ تعریفله‌ییرسن. بیر یوْلدا منی تعریفله‌سن نه اوْلار؟

عاشئق دئییر باشئم اوْستونده سنی‌ده تعریفلرم گؤره‌ک نه دئییر:

بیر گوْن اوْلدو گلدیم سیزه

مایئل اوْلدوم قاشا گؤزه

زیبیلین چئخئبدئ دیزه

کوْلوْندن خبرین وارمئ؟

آرواد دئییر: کؤپک اوْغلو گئدیرم، منی تعریفله‌مه‌دین.

کیشی دئییر: گئتمه ددهٔم قوربان، قوْیَ تعریفله‌ییم:

بیر گوْن ایدی گلین ایدین

قابئرغاسئ قالئن ایدین

قایناناوا ظالیم ایدین

دیلیندن خبرین وارمئ؟

آرواد دئییر: کؤپک اوْغلو گئدیرم، منی تعریفله‌مه‌دین.

کیشی دئییر: گئتمه ددهٔم قوربان، قوْیَ تعریفله‌ییم:

هَنه‌گینه‌باخ هه‌نک‌دن

سوئیون قوتارئر سه‌نک‌دن

تولوغون چئخئب کؤئنک دن

تولوقدان خبرین وارمئ؟

آروٙاد دئییر: کؤپک اوْغلو گئدیرم، منی تعریفـلەمەدین.
کیشی دئییر: گئتمه ددەم قوربان، قوْیٛ تعریفـلەیئم:

آیٛ قیٛز سنین گلٛها گلین
بیر آغیرائلدن آرتیٛق دئیر
بارماقلارئین شەنه کوٚرەیٛ
آیٛاغئین وٛلدەن آرتیٛق دئیر
کەبینین‌دیر آلتیٛ شائیٛ (شاهیٛ)
جئهیزین بیر یٛیرتیٛق تاوٛا

جئهیزدن خبرین وٛارمیٛ؟

قیٔفیٔل بند

جواد دربندی

مضمونلو ۋ مؤحتوالیٔ اولان بۇ نۇۋ شئعرلر، باغلامایا چوْخ یاخیٔن ولی چتین‌دیرلر. عاشیٔقلار یا شاعیرلر دئییشمه مجلیس‌لریٔنده اؤز حریفینه غلبه چالماق اوٚچوٚن اوْخویوب ۋ فی‌المجلیس جاواب ایسترلر، حریفده اوْ مضمونو دوٚشوٚنوٚب شئعریله اوْنا، اوْ وزنده، اوْ قافییه‌ده جاواب وئره‌ر. اساسدا قوْشمادیٔر. اکثرییت دینی مسله‌لر، تاریخی افسانه‌لر، طبیعت حادیثه‌لری، آرایا قوْیولار. بعضی زامانلار قیٔفیٔل بندین جاوابیٔن سوْنرا گلن اوستاد عاشیٔق آچیٔب، بیلدیره‌ر: اؤرنک اوٚچوٚن نئچه قوْشما ۋ قیٔفیٔل بند بؤیوٚک اوستاد عاشیٔقلاردان آشاغیٔدا گتیریلیر.

دئملی یئک توٚرکییه‌ده، ده عاشیٔقلاریٔن دئیٔشمه‌سی بیزیم عاشیٔقلار کیمی‌دیر ۋ اوْ قایٔدا اوٚزره باشاچاتیٔر: نوٚمونه اوٚچوٚن دده وئیٔصل ایله قول‌احمدین دئیشمه‌سی (باغلاشماسیٔ) بو صحیفه‌ده یازیٔلیٔر!

بیر موٚستزاد قیٔفیٔل‌بند خسته قاسیٔم دان‌کی اوْنو سوْنرا لار رحمتلیک عاشیٔق علسگر آچیٔر:

بیر چارسودا دؤرد دروٚیشه اوغرادیٔم
دؤردوٚ بیربیریلن ائیلر ایختیلاط
دؤردوٚنوٚ ده دیلی آیٔریٔ دینی بیر
ایکی‌ده بیز اوْنلاریٔلان شئش جهات
اصل-ی کاینات.
آلتیٔ‌دان قیٔرخاجاق سرگردانیٔدیٔ

ایکی‌یۆز اوْتوزدا اؤزوْن تائیدئ
آلتئ‌مین آلتئ‌یۆز، پاسیبان ایدی
کیمی یاهو چکیر، کیمی الصلات
کیم ائدیر فریاد

جاواب: عاشئق علسگردن:

دؤرد کیتابئ هریانا یوْل گؤستریر
نفس‌ایله، معریفت اوْلور شئش جهات
بئله امر ائیله یب قۆدرتلی قادیر
بو امره قوْل قوْیان تئز تاپار نیجات
ائیلر عیبادات
آلتئ آیٔ قارئشدئ نوحون طوفانئ
قیرخ ایلده سرگردان گزدی هریانئ
آلتئ‌مین آلتئ‌یۆز اینسان، حئیوْاناتئ
هره اؤز دیلینده ائیله‌دی فریاد
ایسته‌دی ایمداد

عاشئق حسین شمکیرلی دن بیرقئفیل بند

«وئریر»

بوگۆن بیر حئیوْانات گؤردۆم، زنبور کیمی شان وئریر
خۆره‌یی یۆک ایله گلیر، نفه‌سی دومان وئریر

دیندیریرسن دائیشماغا، ناله وْئریر آسمانا

نه یْئردندی، نه گؤیْدندی، صدری اوْسته یْان وْئریر.

❊ ❊

بیر باشئ وْار، بیر آیْاغئ، گؤر نئچه بارماغئ وْار؟

ایکی قوْلو، بیر بوْغازئ، تک بیرجه دوْداغئ وْار

ایْلشیبدی بیر مقام‌دا، نئچه‌مین اوْوْلاغی وْار

ائشیدین آیْ حضرات، هر گلنه نان وْئریر

گل، بئچارا عاشئق سؤیْوْن*، قئیل درسین موْختصر

آب اوْنا، کوْللی اوْلاندا، اوْلور دلی دنگه‌سر،

ائشیده‌نلر، فیکیر وْئرین، بو سؤزوْمه سربه‌سر،

اگرکی عاوْام اوْلماسا، صیدقینه گوْمان وْئریر.

❊ ❊

قئفئل بندین جاوْابئینئ عاشئق علسگر وْئریْب:

«وْئریر»

گلنده اوستاد کلامئ کؤهنه یْئریم قان وْئریر

مؤوْجه گلیر بحر–ی چشمیم، قطره–ی باران وْئریر

❊ سؤیْوْن= حسین، عاشئغئن آدئ.

دانه‌نی توْپراق ایچینده گؤیَردیر کان–ی کرم
بیر جوْت ملک موْقرّبدیر، بیزلره ارزان وئریر.

❊ ❊

شن دان دان گلمه‌یه‌نده دوْشر بیر قئیْری حالا
دهائیندان آتش قالخار، آه چکر ائیْلر نالا
غضبیند‌ه‌ن لنگر وئره‌ر، گاه قاباغا، گاه دالا
هایْ وئردیکجه آلاوْ سه‌پیر، دود قالخیر دومان وئریر.

❊ ❊

هایْدیْ کولا*، خینزیر اوْغلو، شیندی دورما قارشیْدا
پاشول‌کی‌چوْرت*؛ ایدی دوراک*، سنی وئررم پادسودا*،
اوْخورام «انافتحنا» مطلب آللام یوخودا
شاه–ی مردان نؤوْکری‌یَم، درسیمی پوْنهان وئریر.

عاشیْق علسگر جاوْاب وئریر:

آنلاماز نادان ائشیتسه، دئیه‌ر هذیاندیْ بو سؤز

❊ هایْدیْ کولا Haydı kula گؤتوْروْل.
❊ پاشوْل‌کی‌چوْرت: paşolki çort جهنّم اوْل.
❊ ایدی دوراک idi durak آخماق.
❊ پادسودا: Padsuda موْحاکیمه‌یه:

اهل عۆرفان مجلیسینده، لعل–ی مرجاندیٔ بوسؤز
مۆختصری، تۆرکۆ زبان، بیل «دگیرماندیٔ» بوسؤز
آب شجَره، آهن سنگه، گؤر نئجه جوْولان وئریر.

❊ ❊

سوْروشور، عاشئق علسگر: درسی کیمدەن آلمئیسان؟
ناحاق یئردەن ساز گؤتۆرۆب، خالقا غوْغا سالمئیسان،
اۆچ کلَمه سؤزدەن اوْترۆ، سن‌کی معطل قالمئیسان،
ناحاق‌دیٔ، ایران تاتلاریٔ میکایئیلا دوْران وئریر.

بیرنۆمۆنه تۆرکیٌه عاشئقلاریٔندان

دده وئیصل:

اوْنه‌دیرکی، جانلیٔ گزەر دوْغورماز؟
اوْنه‌دیرکی، کؤنۆلده وار، الده یوْخ؟
اوْنه‌دیرکی، دیلی واردیٔر، چاغئیرماز؟
اوْنه‌دیرکی، دریادا وار، گؤلده یوْخ؟

جاواب قول احمد:

اوْ قاتیٔردیٔر جانلیٔ گزەر دوْغورماز
اوْسئوْدادیٔر، کۆنۆلده وار الده یوْخ

اوْ اوْلۆدۆر، دیلی وارْدئر چاغئیرماز،
اوْاینجی‌دیر دریادا وارْ، گؤلده یوْخ.

دده وئیصل:

اوْنه‌دیرکی، یۆرۆر گئده‌ر جانیٔ یوْخ؟
اوْنه‌دیرکی، ایمان ائتمز دینی یوْخ؟
اوْنه‌دیرکی، جانلیٔ گزه‌ر قانیٔ یوْخ؟
اوْنه‌دیرکی، یوْلچوْدا وار یوْلدا یوْخ؟

قول احمد:

اوْ بولوددور، یۆرۆر گئده‌ر جانیٔ یوْخ
اوْ شئیطاندئیر، ایمان ائتمز دینی یوْخ
اوْ فیلیم‌دی، جانلیٔ گزه‌ر قانیٔ یوْخ
اوْ لیساندئیر، یوْلچوْدا وارْ یولدا یوْخ.

دده‌وئیصل:

وئیصل دئرکی، اوْنه‌دیر کی سؤزۆ یوْخ؟
اوْنه‌دیرکی، یئرده گزه‌ر ایزی یوْخ؟
اوْنه‌دیرکی، یوْققوشو یوْخ دوْزۆ یوْخ؟
اوْنه‌دیرکی، آریٔدا وارْ بالدا یوْخ؟

قول احمد:

قول احمدەم، اوْ حئیۏاندئیر سوٌزوٚ یۏخ

اوْ بالئیقدئیر، سودا گزەر ایزی یۏخ

اوْ یاٛغموردو، یۏقڤوٚشوٚ یۏخ دوٚزوٚ یۏخ

اوْ قاناد دئیر، آرئدا وٛار بال‌دا یۏخ.

بهروز ایمانی

۱۳۴۳- نجو ایلده سارابئین سرنسر کندینده آنادان اوْلموش، تهراندا نشر اوْلان یئوْل مجللهسینین تحریریه هئیأتیندن اوْلوب و داها سوْنرا تبریز شهرینه کؤچوّب، تبریزده احرار، ارک، فجر آذربایجان روزنامهلرینین توّرک دیلی بؤلمهلرینده فعالیت ائتمیش و تبریز دانشگاهئندا چئخان سحر ژورنالیٍنین باش یٍازارئدئر. فوْلکلوْر ساحهسینده گئنیش فعالیتی وٍاردئر. اوْنون بیر نئچه کیتابیٔ چاپدان چئخئب وْ یٍاخئن گلهجکده ایسه باشقالاریٔ ایشئق اوٌزوٌ گؤرهجکدیر.

ائل یارادیجیلیغیندا مثللرین کوکو و منشأیی

بهروز ایمانی

قاپیڲا دئییرەم، دووار ائشیتسین.

بو مثل بارە دە بئلە شئعیردە یازیلمیشدیر:

اؤرکدە قالماییب سانکی ایختیار

قاپیڲا دئییرەم، ائشیتسین دووار

ائل ایچیندە بونا اوخشار بیر آیری مثلیمیزدە وارکی، دئییرلر:

قیزیم سنە دئییرەم، گلینیم سن آنلا.

هر ایکی مثلین یاخین علاقەسی وارسا، کیچیک بیر فرقەدە مالیکدیر. اودا اونلاردا اولان دئییم طرزی و موخاطب مسلەسیدیر. بیرینجی مثلدە عوموميت یوْخ بلکه فردییت ایفادەسی دیقەت مرکزیندە دورور.

آنجاق هر ایکی مثلدە بیر کیمسەیە سؤز دئییب و باشقا بیر شئیی اوچون ایرادە ائدیب و یا آیری شخصی موخاطب قرار وئریب اؤز مقصدینی چاتدیرماق اوچوندور.

بو مثلین تاییئنی عرب ادبیاتیندادا تاپماق مومکون دور.

ایاک اعنی واسمعی یاجارە

عرب و فارسی ادبیاتیندا «قاپیڲا دئییرەم دووار ائشیتسین» مثلی آدینا بئلە ماجرا قوندارمیشلار کی اونو رحیم اکبر چاوشی توپلادیغی و قلمە آلدیغی تاریخی مثللر اثریندە بو مثلین یارانماسینی بئلە ایضاح ائتمیشدیر:

سهل بن مالک الغرازی عربلرین بؤیۆکلریندن اوْلان لوْقمانئ گؤرمک اوْچوْن یوردوندان آیریلیب، یوْلا دوْشوْر.

اوْنون گؤزوْ یوْلدا قبیله چادیرلاریْنا ساتاشیر. قبیله باشچیسئ حارثه بن لام طایی ایدی. مالک یوْرقونلوغونو چیخارماق مقصدی ایله چادیرا گیریر. آنجاق رییسی گؤرموْر.

اوْ چادیرا دعوت اوْلوب عربلرین اوْزوْنه مخصوص اوْلان رسم‌لری سایه‌سینده اوْلدوقجا حوْرمت گؤروْر. مالک- ین گؤزوْ بیر چوْخ آداملار ایچینده متین وْ گؤزل بیر قیزا دوْشوْر. مالک اوْنون گؤزه‌للیگینه حئیران اوْلاراق اوْره‌گینده تصمیم توتور کی، اوْنا بیر ته‌هَر ائلچی دوْشسوْن. آنجاق اوْنون اوتانجاقلیغئ بو ایشه مانئع اوْلور.

مالک بیر نئچه گوْن اوْلارا قوْناق اوْلور وْ اوْز عشقینی بوشئعری ایله بیلدیرمه‌گه چالیشیر:

یا اخت خیر البد و الحضار

کیف ترین فی فتی فرازه

اصبح یهودی حره معطاره

ایاک اعنی و اسمعی یاجاره

ترجوْمه:

کندین شهرلرین یاخشئ باجیسئ

فرازه جاوانی نئجه گؤروْرسن؟!

اوْره‌ک باغلامیشدئ عطیرلی قیزا

سنه سؤیله‌ییرم، قوْنشو ائشیت‌سین.

قیز بوٚنو ائشیدیب، اوْنون منظورینی باشا دوٚشدوٚ. بو سؤزوٚ آغیللیٔ وٛ دوٚزگوٚن گؤرمه‌یَن قیز اوْنون جاواٛبیٚندا دئمیشدیر:

انی اقول یافتی فرازه
لا یتغی الزوج ولا الدعاره
ولافراق اهل هندی الجاره
فارحل الی اهلک باستخاره

ترجوٚمه:

من سنه دئیٖیرم ائیٛ فرازه گنج
نه ار ایسته‌یٖیرم وٛ نه ده‌کی دوٛست
آیٖرئیلماق ایسته‌مم اوْبادان، ائللن
بس قاییٖت عائله‌ن یاٛنیٚنا سن گئت

سهل بن مالک قیٖزیٚن بو جاواٛبیٚندان آرتیٖق اوْتاندیٔ آمما جاواٛبیٚندا:

وٛای اوْلسون منه کی، پیس مقصدیم یوْخ ایدی وٛ قیٖزیٚن ایتّیهامیٚنا گؤره بتر سئیخیٚلدیٔ.

سهل بن مالک لوْقمانیٚن یاٛنیٚنا گلیب، قیٖزیٚن قارداشیٔ ایله دانیٚشدیٔ. نتیجه ده سهل بن مالک بیر باشا قیٖزا ائلچی گئتدی. قیز راضیٚلیٖق وئردی. بونونلا دا ایکی سئوٛگی آراسیٚندا عاییٖله اوْجاغیٔ یاٛنماغا باشلادیٔ. بو تاریخدن «ایاک اعنی واسمعی یاجاره» شئعری عرب دیلینده بیر ضرب– المثل کیمی قئیٚد ائدیلدی وٛ سوْنرالاردا فارس ادبیٖیاتیٚنا دا داخیل اوْلوب، آذربایٖجاندا اؤز ایفاده– سینی دگیشدی بئله بیر وضعیٖتّه دوٚشدوٚ:

قاپیٛیا دئییره‌م ائشیتسین دووٛار.

بو مثل آذربایٛجان شیفاهی ادبیاتٛینا داخیل اوْلسادا اهالی‌نین آراسئندا دئییلن «قیٛزئم سنه دئییره‌م گلینیم سن آنلا» مثلی فقط بو ائله وٚ بو میللته عاییددی. مثلین یٛارانما تاریخی دقیق صورتده بللی دئییل. آمما اوْنون قدیم‌لیگی هامیٛیا معلومدور.

ریواٛیته گؤره بیر قایٛناناٛین زحمتیندن جان گیزله‌دن تنبل بیر گلین واٛرئمئش. دی گل (قایٛنانا) اوْنو تنبل‌لیکدن قورتارماق اوٚچوٚن بیر یوْل تاپانمئردئ.

بیرده آغئللئ وٚ ذکالئ قایٛنانا قیٛیمئردئ اوْز ائوْینده آجئلئق وٚ ناراحاتلئق گؤروٚنسوٚن. اوْ هر بیر ایش اوٚچوٚن قیٛزئنئ موٚخاطب قرار وٛئریب دئیه‌ردی:

قیٛزئم سحر تئزدن دوروب. اوْل یوْرقان– دؤشه‌یینی یٛیغمالئسان، سوْنرا ائوٛ-ائشیگی ساهمانا سالئب، فیلان ایشی بئله یٛئرینه یٛئتیر، چوٚنکی ار ائوْینده ایش باجارماییٛب، تنبل‌لیک ائله‌سن، هئچ کسین سندن خوْشو گلمز. اوٚزوٚن‌ده دانلاق گؤره‌ر.

قایٛنانا بو سؤزوٚ بیر نئچه گوٚن تیکرار ائله‌دی. آنجاق گلین اوٚزوٚنه بئله توْز دا قوْندورمادئ. بو طرفدن ده قیٛزئ ناراحات اوْلوردو کی، گؤره‌سن آناسئ اوْنون گوٚناهئ اوْلمادان نییه اوْنو بیر بئله دانلاییٛر. قیٛز ائعتیراض ائله‌یٛنده آنا اوتانماغئ کنارا قوْیٛوب دئدی:

قیٛزئم سنه دئییره‌م، گلینیم سن آنلا:

بو سؤز سوْنرالار جاماعات آراسئندا بیر مثل کیمی دئییلیب، آرتیٛق اهمیٛت قازاندئ.

آذربایجان ائل ادبیاتیندا تصویر ائدیلمیش حئیوانلار

(بایقوش)

بهروزایمانی(سرنسرلی)

آذربایجانین موختلیف ماحاللاریندا، بایقوش بارەده جوربەجور سؤیلەمەلر واردیر. اونلارین بعضی‌لرینین اوخشارلیغی‌نی، بعضی‌لرینین ده ضیدیتلی اولدوغونو گؤرمک مومکوندور. آنجاق آراشدیرمالار نتیجەسینده بیر پارا ضیدیتلر آرادان گئدیب، اصیل کؤکونو تاپیر.

بعضی یئرلرده جاماعات آراسیندا بئله بیر دوشونجه ده وار، دئییرلر.

بایقوش بدبختلیک گتیردیگی اوچون، اونو اینجیدیب داش آتمالی‌ساں. چونکی بایقوشو اولدوغو یئردن قوووب، دیدەرگین سالسان، پیس نتیجەلر وئرەر.

ائل آداملاری بیر ده دئییرلرکی، بایقوشا بیر نوع حؤرمتسیزلیک حیسسی قورخو ایله قاریشیق دیر.

بایقوش بارە ده بیر سیرا ریوایتلر واردیر. دئیيلنه گؤره گویا بو حیکایەلر سؤزده یوخ بلکه عملده ده باش وئرەن ماجرالاردیر. اونلاردان بیر اؤرنک:

ریوایته گؤره هر گون اوچ سئرچه قوشو، بایقوشا اورەکلری یانیب اؤزلرینی اونا یئییم خورەک ائدیردیلر. حالبوکی، بو ایشین حقیقی اولدوغونودا سؤیلەینلر واردیر.

قوجا آتا- بابالاریمیز بایقوشلا ایلگیلی بیر ریوایتی حضرت-ی سلیمان آدینا باغلامیشلار گویا بایقوش او حضرتین سورغو- سوواللارینا دوزگون جاواب وئردیگی اوچون آللاه طرفیندن رحمت قازانمیشدیر. ایندی ده گلین گؤرەک بو قوشا، نه اوچون بایقوش دئییرلر:

بایقوش اوْللر، سایٔ قوْش ایمئش. سایٔ سؤزۆ ده تۆرک دیلینده بیلن، آیـئق وٓ هوشلو معناسئنئ داشئیئر. بیرده سایٔ همین سایاخ لۆغتیندن آلئنمئشدئر.

بلکه بو قوش حضرت–ی سلیمانین سوْرغولاریٔنا دۆزگۆن جاواب وٓئردیگی اۆچۆن اوْنا همین زامان سایقوش آدئ وٓئرمیشلر.

بایقوش بیر ده دئییرلر: تک‌لیک وٓ تنهالئق نیشانه‌سی‌دیر. مثلن دئیه‌رلر: فیلانکس بایقوشا اوْخشائیر، یعنی بایقوش کیمی تک‌دیر. بیرده دئییرلر: آیٔ فیلانی! بایقوش دئییلسن کی، تک وٓ تنها قالئیبسان.

ائلدن ایراق گزه‌ن آداملارا دئیه‌رلر: ائله بیل بایقوش کیمی تک قالماغئ سئوْیر.

اؤزۆنه یاخشئ باخمائیب. کیفگانلئغئ سئوه‌ن آداما دئیه‌رلر: بونا باخ لاپ بایقوشا بنزیر.

یئرسئز آغلایان شخص‌لره دئیه‌رلر: بایقوش کیمی نه‌یه آغلائیرسان.

وٓ یا خود: بایقوش کیمی، آغلاماق، لاپ پئشه‌سی اوْلوب.

یاشائیش یئریٔنه اهمیئت وٓئرمه‌ییب، ائوْده اوْتوران آداما دئیه‌رلر: بودا بایقوش کیمی وٓیرانلئق (خارابالئق) سئوْیر.

خئییرده– شرده گؤرۆنمه‌یٔن، مسجیده آیاق باسمایان آداما دئیه‌رلر: فیلان بایقوشلا یولداشلاشئیب.

بیرده دئییرلر: ناماز اهلی اوْلمایان آدامئ بایقوش قارقئشلار، اوْنون یوْخ ائدیلمه‌سینی آرزو ائده‌ر.

دئدیگیمیز کیمی بایقوشو، شوم وْ نامۆبارک یئرلرده یوزانلاردا واردیر. بعضی‌لری بایقوشو مۆبارک وْ بیر سئیرالارئ دا اوْنو نامۆبارک حئیوان بیلیر. بو کیمی ضیدیئتلی آنلاملار باره ده بئله فیکیر سؤیله‌ین‌لر ده اوْلموشدور.

ائل آراسئندا گزه‌ن سؤزدوْر کی، دئییرلر: اگر بایقوش بیر ائوئن حاصارئندا یا اوْ ائوئن قاباغئندا اوْلان آغاجئن باشئندا یووا باغلاسا، دئمک اوْ ائوده‌ن خئییر– بره‌کت قاچار. بونون دوْز ترسینه اوْلان بیر فیکیرده وار کی، بایقوش هر کیمین ائوئنده یووا باغلاسا اوْ ائو درددن– بالادان اوزاق اوْلوب، خئییر– بره‌کت ایسه آشیب داشار.

گؤروْرسن بیر ائوده آجئلیق قاتئشاندا دئیه‌رلر: دئیه‌سن بیزیم ائوئن بایقوشو شوم بایقوشلاردان دئیر.

خئییر گتیره‌ن بایقوش حاقدادا دئیه‌رلر: بایقوش لاپ اوجا گلیب یاخود: دئیه‌سن آللاه بو قوشو بیزیم اوْچوْن گؤنده‌رمیشدیر.

بللی اوْلدوغو کیمی، بایقوشلار جوْر به جوْر اوْلور. دئیه‌سن اوْنلارئن یاخشئسئ وْ پیسی ده واردئر.

آغیر آیاق، شوم بایقوشو اوْجاقدان قوْوماق اوْچوْن بیر تیکه چؤره‌ک، گوْزگوْ، دوز، سو، قورآن، وْ بیر آز سارئ کؤک گؤتوْروْب. نیمچه‌یه قوْیارلار. اوْنو گؤتوْروْب، حیه‌طه وْ هوْندوْر بینالاردا ایسه ائیوانا چئخئب. بو شوم حئیواندان ایسته‌لر کی اوْنلارئن اوْجاغئنئ ترک ائتسین.

بایقوشون شوملوغوندان جانا گلنلر، یالوارئجئ وْضعییتده، بعضن آغلار گؤزله بایقوشدان خاهیش ائدره‌لر کی، بو اوْجاغئ ترک ائتسین. بعضی بایقوشلارئن زئرئلتئسئ

ۆ زارئیلتیسئ دا اینسانلارئ ناراحات ائدیب، اوْنو دهشتله اوْز عیمارتلریندن اوزاقلاشدیرارلار.

بیرده دئییرلرکی، زارئیلدایان بایقوشون یوواسئ یاخئنلئغینا بیر تیکه چؤره‌ک آپارارلار کی، اوْ چؤره‌یه خاطیر ناله‌سین کسسین. بایقوش سؤزه باخمایان زامان اوْ شخص اللرینی گؤیه قالدیریب، آللاهدان ایستر کی، بایقوش بو زارئیلتیدان اَل چکمه‌سه، آللاه چؤره‌یین حؤرمتینه گؤره بو حئیوانی محوۏ ائله‌سین.

ایندی ده بایقوش باره‌ده بیر ائل ریوایتی ایله تانیش اوْلوروق:

دئییرلر: گۆنلرین بیر گۆنۆ شاه‌عباس تغییر–ی لیباس ائله‌ییب، شهردن چیخیر. وزیری یانئندا اوْلان شاهئن یوْلو بیر خارابا یئره دۆشۆر. بو واخت اوْنلارئن گؤزلرینه ایکی بایقوش گؤرونۆر. بیر آز آیاق کسیب، گؤرۆرلر. اوْنلار بیر– بیری ایله دانیشیرلار.

دئمه کی وزیر حئیوانلارئن دیلینی بیلیرمیش. بونا گؤره شاه اوْندان ایسته‌ییرکی، بایقوشلارئن دانیشیغینئ اوْنا ترجۆمه ائله‌ییب دئسین.

وزیر باش اوْسته دئییب. قولاقلارئنئ اوْنلارا طرف یاتیردیر. سوْنرا اوْزۆنۆ حؤکمدارا توتوب دئییر: قیبله‌–ی عالم ساغ اوْلسون، بو حئیوانلار اوشاقلارئیئن ائوْلنمه‌لری باره‌ده دانیشیرلار حئیوانلارئن بیری قیزئنئ اوْ بیری حئیوانئن اوْغلونا وئرمک ایسته‌ییر.

حؤکمدار دئدی: قوی گؤره‌ک اوْنلارئن آل– وئری توتور، یوْخسا یوْخ. بونا گؤره وزیری دئدی: بلی دئیه‌سن، قیز صاحیبی اوْغلان صاحیبیندن باشلیق پولو ایسته‌دی، اوْ دا اوْل دئدی یوْخومدور. آمما یادئنا بیر شئیۏ سالان کیمی قاییدیب، قیز صاحیبینه دئدی:

عئیب ائله‌مز، قوْیٛ سن دئیه‌ن اوْلسون. چوْنکی نه قده‌ر شاه ساغ دیٔر، خارابالیٔق دا بوْل. اوْنا گؤره سن نه‌قده‌ر ایسته‌سن من ده وئره بیله‌ره‌م.

آدیٔ عدالتله چکیلن، آنجاق اوْره‌گینده ذرره قده‌ر رحم اوْلماییان حؤکمدار، امر ائدیر کی، بایقوشلاریٔ بو سؤز اوْچوْن اؤلدوْرسوْنلر. بئله اوْلور. عدالتلی شاه‌عباسیٔن امری ایله قوشلار اؤلوْر. اوْنلار اؤلمه‌یینه اؤلوْر. آنجاق حق سؤز یئرده قالمیٔر. بایقوش سؤزوْ اوْندان بوْنا- بوندان، بوندان-اوْنا چاتیٔر. بو وضعییتی گؤره‌ن شاه قاه- قاه چکیب، گوْلوْر وٛ نه ایسه دئییر: دئیه‌سن بایقوشون سؤزوْ حق ایمیش، چوْنکی مملکتین هر یئری خارابالیٔق وٛ هم ده بایقوش اوْلوب، اوْنون سؤزلرین دائیشیٔرلار.

بایقوشون آذربایجان شیفاهی خالق ادبییاتیٔندا سالدیغیٔ ایزی- گؤتوْر- قوْیٛ ائده‌نده بو نتیجه‌یه چاتیٔریٔق کی، هر حئیوانیٔن وٛ یا آللاهیٔن یاراتدیٔغیٔ بوْتوْن جانلیٔلاریٔن ضررسیزی ده اوْلور، ضررلی‌سی ده. یاخشیٔسیٔ دا، پیسی‌ده اوغورلوسو دا، اوغورسوزودا. بایقوش دا همین مسله‌یه دلالت ائدیر. چوْنکی بیز قاباقجادان دئدیک کی، بایقوشا یئییم اوْلان سئرچه‌لر، خئییر خاهلیٔق اوْچوْن بو ایشه قوْل قوْیورموشلار، آنجاق باشقا بیر مسله ده وارکی. دئییرلر:

یوْخ! بایقوشدور کی، قوشلاریٔ اوْولاییب، توتور. بیرده دئییرلر: بایقوشون گؤزلرینده وٛ یا گیله‌لرینده بیر نوْوٛ چکیملیک وار. بونا گؤره سئرچه ایختییارسیٔز حالدا اؤزوْنوْ بایقوشا طرف آتیب. اوْنون چنگینه کئچیر.

ایندی‌ده «سایٛ» سؤزوْ ایله «بایٛ» سؤزوْن دگیشمه‌سی باره ده دئیه بیلیه‌ریک کی، بو سؤز گئت به گئت اؤز دئییم طرزینی عوض ائله‌ییب، بو وضعییته دوْشموْشدوْر. بایٛ

سؤزۆ ایله سایٔ سؤزۆنۆ بیرگه توتانلار دا اوْلموشدور. بیر ده دئيیرلر کی، بایٖقوش بیلیجی قوش اوْلدوغو اوٚچوٚن اوْنو قوشلارئین آغاسئ، یٖعنی بگی آدلاندئرئیرلار.

آذربایجان فولکلورو کیتابیندان

یازانی- میر هدایت حصاری

دئییملر

اصطلاحلار آتالار سؤزونه بنزه‌دیگینه باخمایاراق، عین ساده‌لیک‌لری ایله، گؤنده‌لیک دانیشیقلاردا اونلاردان آرتیق ایشله‌نیرلر. دئمک اولارکی، هر میللت‌ده بئله بیر دانیشیق رسمی وار. مثلا" فارسجادا، اینگیلیس‌جه‌ده چوخلوقدا ایستیفاده اولونور. بئله‌کی اونلارین معناسی، بیلمه‌یه‌نلر اوچون عجیب و سؤزون آنلاییشینی چتین‌له دیر. اونا گؤره بیر دیلدن او بیری دیله ترجومه ائتمک بو ایصطیلاحلار ایله تانیش اولمویانلار اوچون، چوخ چتین و بعضا" غیر مومکون اولور. مثلا" دئییرلر بیر نفر خاریجی لوندوندا قاطار ایله سفر ائده‌رکن واقوندا پنجره‌نین قاباغیندا آیاغ اوسته دوروب، ائشیگین منظره‌سینه باخیردی. بیر زامان قاباقدا بیر آغاجین بوداخلاری چوخ یاخین اولدوغو اوچون، او کوپه‌ده اولان بیر اینگیلیسی‌لی اونا خیطاب ائده‌رک دئییر. Look out بونون ظاهیری معناسی بودورکی «ائشیگه باخ» بیر حالدا کی بو ایصطیلاحین معناسی بودور کی «موواظیب اولون» یعنی خطرین یاخین اولدوغونو اونا خبر وئریر. آمما او آدام اونون ظاهیر معناسینی دوشونره‌ک بئله او آدام دئییرکی «ائشیگه باخ» و فیکیر ائدیرکی ائشیکده یاخشی بیر منظره اولدوغو اوچون بو سیفاریشی ائدیر. اونا گؤره باشینی پنجره‌دن ائشیگه اوزادیر و آغاجین بوداخلاری اوزونه ایلیشه‌رک یارالیییر.

بیزیم دیلده ده ایصطیلاحلارین سایی چوخ- چوخدور. دئمه‌ک اولارکی عادی دانیشیقلاردا هر سوز ایصطیلاح ایله دئییلر. اونلاری یئغیب یازاسان اونلارجا کیتاب اولار. اودورکی بوردا فقط بیر میقدارنومونه اوچون گتیریریک و آنجاق بیر نئچه اَل-

اوٚره‌ک– باش کیمی کلمه‌لر باره ده آرتیٚق میثالّلار گتیره‌جه‌ییک. وْ بورادا بونادا ایشاره ائده‌ک بو ایصطیلاحلار بعضی‌لری فارسلار طرفیندن ده منیمسه‌له‌نیب وْ اوْ دیله قارئیشمئیش دئیر. خوٚصوٚصن محمد قلی امینی «فرهنگ عوام» آدلئ کیتابیندا دئمه‌ک اوْلارکی بوٚتوٚنلوٚک‌له آذربایٚجان دیلی‌نین ایصطیلاحلارئنئ فارسجایٚا چئوْیرمیشدی. ائله کی اوْ کیتابا آذربایٚجان عامیٚانه فرهنگی (کوٚلتوٚروٚ) کیتابی دئسه‌ک چوْخ‌دا دوْغرو اوْلابیلر.

اَل باره‌ده ایصطیلاحلار

دئیٚیملر

ال– اله‌وئرمک– ال بیر اوْلماق– موٚتتحید اوْلماق. بیر بیرینه کؤمک ائتمک.

ال اوٚزمک– اوٚمیدی کسمک،نا اوٚمید اوْلماق.

ال آیٚاغا دوٚشمک– اؤزوٚنوٚ ایتیرمک[بیر ایشدن ناراحات اوْلماق، بیر ایشین واقع اوْلماغی‌ئنین قاباغئنئ آلماق اوٚچوٚن چالئشماق.

ال آیٚاغئنئ ایتیرمک– نظیر: ال آیٚاغا دوٚشمک، قوْرخویٚا دوٚشمک.

ال به‌یٚاخا اوْلماق– ساواشماق.

ال بیر اوْلماق– کیمسه ئین علئیٚهینه بیر لشمک.

اَل– رقیب، ایش رقیبی. مثلن: بو ایشدن داها یٚوْخدور، ال چوخالئبدیر. بیر اوْیٚون اوْیٚناماق: اوْتور بیر ایکی اَل اوْیٚنایٚاق گئدک. یٚکانات‌دا بیر شئییٚ سایٚاندا بئش– بئش سایٚارلار. هر بئش‌دنه‌یٚه بیر اَل دئیٚه‌رلر.

ال– آیٚاغئنئ یٚئغئشدئرماق– کیمسه‌نی یٚئرینده اوْتوردوب، الینی کسمک. موٚعدافیعه اوٚچوٚن حاضئرلانماق.

الدن اله‌دوٚشمک– بیر شئیٚین نئچه آدامئن الینه دوٚشمه‌سی. بیر آروادئن یٚا قیٚزئن پیس یٚوْلا دوٚشمه‌سی.

الدن گلمک– ایمکان– باجاریٔق– مۆمکۆن اوْلماق– باجارماق.

الده‌ن گئتمک– الدن چیٔخماق، بیرزادیٔ الدن وئرمک.

اله داغ باسماق– تؤوبه ائتمک، بیر ایشی بیر دفه‌لیک ترگیتمک. بیر نؤوْ آند ایچمک وْ عهد ائتمک دی.

اله دۆشمک– تاپیٔلماق. پیس یۆلا دۆشمک.

اله سالماق– اله گتیرمک– سریمه‌ک، مسخره‌یه قوْیماق.

اله‌گلمک– حاصیٔل اوْلماق (تاپیلماق).

الی آغیٔر اوْلماق– ۱– بیر آلوٗرچی‌نین سحرچاغی ایلک مۆشتریسی اوْلسا اوْگۆن اوْنون بازاریٔ کاساد اوْلار. عکسینه اوْلاراق الی یۆنگۆل آدام آداما سوٗفته وٗرسه اوْگۆن اوْنون ساتیٔشی چوْخ اوْلار. ۲– بیر آداما الینی وٗورسا چوْخ اینجیده‌ر دئیه‌رلر الی آغیٔردیٔ دول آروٗاد آلاجاق دئیر....

الی ایٔری اوْلماق– اوْغروچو آدام.

الی یۆنگۆل– الی آغیٔر آدامیٔن ضیددی....

الیز آغریٔماسیٔن– الیز وٗار اوْلسون.

الیز(اللریز) وٗار– الیز وٗار اوْلسون، ساغ اوْلون.

الین دالیٔسیٔنا داغ باسماق– بودا هامان دی البتته هئچ کیم بو سؤزۆ دئمک‌له، الینه داغ باسماز، لاکین دئیه‌رکی: من داها الیمین دالیٔسیٔنا داغ باسدیٔم کی بیر داها فیلان ایشی گؤرمۆیٔم.

الینه ایش وئرمک

الینی کسمه‌ک– کیمسه‌نین دیخالتینه، ایشتیراکینه، بیر یٔئره سوْن وٗئرمک.

مثللر

ال سویٔا یٔئتیرمک– قضای حاجت ائتمک– سو باشیٔنا چیٔخماق وْ سایر...

ال منیم اته‌ک سنین– کیمسه‌یه متوسل اوْلاراق، ایلتیماس ائدیب، یالوْارماق.

اَل– اَلی تانیماز– بیرکسه پول یا بیر شئی وئردیکده، آیریٔ آداما حوْاله ائتسه دئیه‌رلر. من سنی تانیرام. سنه وئرمیشم، سندن آلاجاغام هر کسه وئرمیسن منه مربوط اوْلان ایش ده‌ییل. اؤزوْن گئدیب آلیب منه قایتارمالیسان.

الی قوْلتوغوندا قالیب فاغیر اوْلوب، چاره‌سیز قالیب.

الین ایچی قاشینماق– آدامئن الینه پول گله‌جکدیر.

الین گوٗتوْر– اوْزون یو– یعنی فقط همین دیر: اوْنون منه وئردیگی بیر دفه ۱۰۰توْمن وْ بیر دفه‌ده اللی توْمن اوْلوب، داها الین گوٗتوْر– اوْزوْن یو، بیر شاهی دا گوْرمه‌میشیک.

الیندن گله‌نی مین قابا چک– یعنی من سنین تهدیدلریندن قوْرخمورام. هر نه الیندن گلیر اسیرگه‌مه.

الینی دالدان باغلاییب– یعنی بو اوْنداندا پیسدی. مثلاً" بیز دئییردیک فیلانکس خسیس آدامدیٔ. آمما ایندی بو اوْنون الینی دالدان باغلاییبدی.

اوْره‌ک باره‌ده ایصطیلاحلار

دئییملر

اوْره‌ک– قووْوت–ی– قلب مثلاً": سنین اوْرادا اوْلماغئن بیزه بوْیوْک اوْره‌ک دی.

اوْره‌گین اَریمه‌سی– چوْخ نیگران اوْلماق، چوْخ غوْصّه ائتمک.

داش اوْره‌کلی– چوْخ رحم سیز آدام.

اوْره‌یی نزیک– حساس وْ مهربان آدام.

اوْره‌کده‌ن گلمه‌ک– قیماق. صداقت ایله دئییلن سوْز.

اوْره‌کدن گلمه‌مک– قیئماماق.

اوْره‌کلنمک– جوْره‌ت تاپماق. [اوشاغئین بیر نفری گؤروْب بیردن آغلاماغئ. مثلن:
اوشاق منی گؤردوْکده اوْره‌کلندی].

اوْره‌کلی– قوْرخماز– جاساراتلئ آدام.

اوْره‌یی اوْزوْلمک– برک قوْرخماق.

اوْره‌یی اوْزمک– قوْرخوتماق. بیر شئیئی گؤتوْروْب، مصرف ائده‌رک تقریبا" قورتارماق.
مثلن گئتدیم گؤردوْم کیشمیش توْرباسئ ئین اوْره‌گینی
اوْزوْبدوْلر.

اوْره‌یی بولانماق– قوسماق.

اوْره‌یی آچیلماق– شاد اوْلوب قوْصّه‌لری داغیلماق.

اوْره‌یینی آلماق– اینجیک‌لیگینی رفع ائتمک. ریضایتینی اله گتیرمک.

اوْره‌گیندن خبر وئرمک– بیری‌ئین لاپ ایسته‌دیگی سؤزوْ دانیشماق.

اوْره‌کدن چیئخماق– اوْره‌یینی آلماق.

اوْره‌یی سیئخیلماق– کده‌رلنمک– حؤوصله‌سی قاچماق.

اوْره‌ک وئرمک– جوْره‌ت وئرمک– تشویق ائتمک.

اوْره‌یی قیئرئیلماق– بیردن شوْک وارید اوْلماق، قوْرخماق.

اوْره‌یینی بوْشالتماق– اوْره‌یینده اوْلان گیلایه‌لری، ناراضیئلیئقلارئ دیله گتیریب، ائشیگه
توْکمک.

اوْره‌ک یانماق– یازیئغئ گلمک، چوْخ موْتأثّیر اوْلماق.

اوٚره‌ک سئندئرماق– بیری‌ئین قلبینه ده‌یمک.

اوٚره‌یه یاتماق– خوْشا گلمک– به‌یه‌نمک.

اوٚره‌یین یاغی اریمک– نیگرانلئق.

اوٚره‌یین سرینلمه‌سی– اینتیقام آلاراق، تلافی ائدیب، راضی دوٚشمک. ظالیمین جازاسئنا چاتدئغئنئ گؤردوٚکده خوْشحال اوْلماق.

اوٚره‌یی کوٚوْره‌ک آدام– اوٚره‌یی نازیک وْ مئهریبان آدام.

اوٚره‌کدن اوٚره‌گه یوْل وار– سن اگر منیم خاطیریمی ایسته‌ییرسن، من ده ائله سنین خاطیرینی ایسته‌ییرم.

اوٚره‌ک سؤزوٚ– اوٚره‌کدن گله‌ن سؤز. اینسانئین نیتی وْ ایسته‌دیگی سؤز.

اوٚره‌ک توتولماق– کده‌رلنمک، اوٚره‌یی سئخئلماق. وْ سائیر...

مثللر

آغ اوٚره‌ک آدام– قوْرخان آدام.

باش باره‌ده ایصطیلاحلار

دئیمملر

آدام باشئ– آدام حئسابی.

آدامئن باشئنا دوٚشمک– بیردن بیر سؤزوٚ بهانه ائده‌رک چوْخ اوزاتماق.

اوٚز باشئنا– صاحابسئز اوشاق یا مال، کیمسه دن ایطاعت ائتمه‌یه‌ن، آوارا....

اوٗزه الی، اوٗزباشیٜ‌دیٜر– کیمسه‌یه‌موٚحتاج دئیٚل، موٚستقیل‌دیر.

بادشدان سوٛوٛماق– باشدان ردّ ائتمک.

باش آچیٜق– حیجاب‌سیٜز– آشکار– باش آچیٜق مکتوب.

باش آشاغیٜ– یٜئنیشه.

باش آلچاقلیق– (فا. سرشکستگی)، خجالت‌لیک گتیره‌ن ایش.

باش آلیٜب گئتمک– ائوٛین وٛضعیٜتی‌نین پوٛزغون اوٛلماسیٜ، هر شئیٜ، توٚکوٚلموٚش حالدا اوٛلماسیٜ.

باش اوٚسته– ایطاعت ائده‌رم...

باش ایٜمک– ایطاعت ائتمک.

باش– بئیٜنیمیز گئتدی– دنگه‌سر اوٛلدوق، باش بئیٜنیمیزی آپاردیٜ، چوٛخ دانیٜشدیٜ.

باش باشا چیٜخماق– بیرآل وٛئرده نه منفعت نه زییان ائدیب آنجاق مایاسیٜنیٜ چیٜخارتماق.

باش– باشاقوٛیماق (قوٛشماق)– بیرینی اله سالیٜب، سریمک، شوخلوق ائتمک.

باش باغلاماق– اوٛغورلاماق– ائریلیک یٜوٛلو ایله اله گتیرمک. تداروک گؤرمک.

باش تاپماق– باش چیٜخارتماق.

باش توتماق– اوٚز وٛئرمک وٛ نتیجه‌یه چاتماق.

باش چیٜخارتماق– باشا دوٚشمک.

باش چکمک– سرکئش لیک ائتمک.

باش حئسابیٜ– آدام حئسابیٜ.

باش داشیٔ– قبیر داشیٔ.

باش دوْلاندیٔرماق – کئچینمک.

باش ساخلاماق– بیر تەهر یٚاشاماق وْ ائحتییٚاط ایله رفتار ائتمه.

باش ساغلیٔغیٔ وئرمک– اؤلوْسو اؤلنه تسلییٚت دئمک.

باش قاچیٔرتماق– بیر ایشین آلتیٔندان بوْیوْن قاچیٔرتماق.

باش قالدیٔرماق– طوْغیٚان ائتمک، شوریش ائلەمک.

باش قولاغیٔن گئتمەسی– ذیللە اوْلماق.

باش قوْیماق– جاندان کئچمک.

باش کئچیرتمک– بیر تەهر زامان کئچیرتمک.

باش گتیرمک– تلەسمک، قدیم باش آپاران قاصیدلر تئز شاهیٔن حوْضورونا چاتیٚب انعام آلماق اوْچوْن وْ باشیٔن ائیلەنمەمەسی اوْچوْن گئجە– گوْندوْزه سالاراق آت چاپیٔرداردیٔلار.

باش گوٚتوْروْب گئتمک– ترک وْطن ائتمک.

باش منیم– باش اوْنون– نا غافیلدەن اوْز– اوْزه چیٚخدیٔق.

باش– نفر، بوْیوْک، اوْستوْن، تیریەک وْاحیدیدیر. بئش باش کوْفلەت، بیر باش سوْغان، هامیٔدان باشدیٔر.

باش وْزیر– نخست وْزیر.

باش وورماق– باش چکمک.

باش یٚارما– محرم لیکدە باشلاریٔنیٔ یٚارانلاریٔن ایشی.

باش یوخاریٔ- یوْخوشا.

باش یوخاری جاواب- باشدان سوْوْما جاواب.

باشا اوْیون گلمک- چوْخلو حادیثه‌یه،دردسره دوْشمک.

باشا باش- برابر- بو باشدان اوْ باشا، هامئیسیٔ.

باشا چاتماق- سوْنا چاتماق.

باشا دوْشمک- دوْشوْنمک، آنلاماق.

باشا گلەن حادیثه- آلئین یازئیسیٔ.

باشاسالماق- دوْشوْندوْرمک.

باشچیٔ- سردسته، رئیس.

باشدا دوْلاندئرماق- یالانچی وعده‌لر ایله واقتی تلف ائتمک.

باشدان ائله‌مک- بوْش سؤزلر ایله بیرینی یوْرماق وْ ذیلله ائله‌مک.

باشدان اوْلماق- کیشی‌نین «منی» سی‌نین انزالی (تؤکوْلمه سی).

باشدان سوْوْما- باش‌دان سوْوْماق ایله گؤروْلن ایش.

باشیٔ آشاغا آدام- آبیرلیٔ وْ کیمسه ایله ایشی اوْلمویان آدام.

باشیٔ اوجا- ایفتیخارلیٔ آدام.

باشیٔ بیر ائله‌مک- بیر بالئینجا باش قوْیماق. مثلن دئدی گل باشئمیزیٔ بیر ائلییه‌ک.

باشیٔ پوزوخ- پریشان وْ نظم‌سیز آدام.

باشیٔ سوْیوخ (لوخ)- لاقئید، دیققتسیز آدام (لاقئیدلیک...)

باشئمیٔ قاشئماغا ماجالئم یوْخدور- چوْخ گیریفتارام- واقتـئم یوْخدور.

باشئین بدنه آغیرلیق ائتمه‌سی– اؤزۆنه یئرسیز دردسر آچماق ایسته‌یه‌ن آدام.

باشئین بندلیگی– مشغول اوْلماق.

باشئنیٔ قیٔلیٔجا سوْرتمک– بهانه دالیٔسیئنجا گزیب، ایجه‌شمک، دردسر آختارماق.

بوباشدان– ایشین اوْلیندن، ایندیده‌ن.

بؤیۆک باش– طایٔفائین یا بیر تشکیلاتین بؤیۆکلری.

بیر باشا– دورمادان بیر ایشی گؤرمک.

دیری باش– سالیم، جَلد.

هئره‌باش– قوزولارئین وٓ اوْولاخلارئین قاباخ دوْغولانلاریٔ.

هوش باش– حافیظه وٓ فیکیر جمع‌لیگی.

مثللر

باشئندان یئکه دانئشماق– اؤز حددیندن یئکه سؤزلر دئمه‌ک.

آردیٔ وار

سید علی میر سلامت

بایاتیٔ اسکیٔ تۆرک میفوْلوْژی باخیٔمیٔندان

آذربایجان خالق دیلی‌نین بیر بزه‌یی‌ده بایاتیٔ اوْلموش، بایاتیٔ شئعر فوْرماسیٔندا آذربایجان خالق شیفاهی ادبیاتیٔنین، سینه‌به‌سینه گزه‌ن، دیللر ازبری اوْلان، ژانرلاریٔندان بیری سائیلیر. بایاتیٔ تۆرک دیلینده دائیشیٔقلا برابر، زامانلا آخیٔب گلن، بیر چایا بنزه‌ییرکی یاتاقلاریٔندا گۆلله‌نره‌ک اینجه‌لیکله سۆرمه‌له‌نیب بارا اوْتوروب.

حال حاضیٔردا، بایاتیلاریٔن تاریخی، ایجتیماعی، ایقتیصادی دامغالاریٔنین– آز یا چوْخ تدقیقاتیٔ آپاریٔلیٔب. یالنیٔز میفوْلوْژی باخیٔمیٔندان بو تدقیقات بیر کیمسه‌نین خاطیرینه خۆطور ائتمه‌ییب یا یازیٔیا آلیٔنمایٔـیٔب. بایاتیلار هر شئییٔدن اوّل میفوْلوْژییا کاتیقوْریالاریٔنیٔ اؤز چیٔوْره‌لرینده داشیٔ ییٔرلار.

میفوْلوْژیک دۆنیا گؤرۆشۆ، حیاتلا برابر بیزیم اؤلکه‌لرده، یاشاییٔب وْ اوْ قده‌ر گۆجلۆ اوْلوب کی اؤز چیٔوْره‌سینده اوْلانلارا اثر باغیٔشلاییٔب وْ باد–ی صبا قانادیٔندا، ییٔر اۆزۆنه یاییٔلیٔب‌دیٔر وْ ایندینین ایندی‌سینده‌ده، دۆنیائیٔن بیر چوْخ حیصه‌سی، بو میفوْلوْژیک اۆلگۆ وْ آرک‌تاییٔپ (Archtype) ییٔرینه هئچ بیر مۆناسیب اۆلگۆ یاراشدیٔرانماییٔب وْ همین بو الگۆلری، اؤز گۆنده‌لیک‌لرینده یامسیٔلاییٔر. ایل بؤلگۆسۆ وْ ییٔنی ایل، آیٔ بؤلگۆسۆ، فصیل بؤلگۆسۆ، هفته بؤلگۆسۆ، یارانیٔش اساطیرلری، بیر چوْخ مذهب بیچیم‌لری بو مجموعه اساطیرلرله سیٔخ باغلیٔ وْ اوْنلاردان آسیٔلیٔ گؤرۆنۆر.

میفوْلوْژی حیاتی، تۆرک خالقلاریٔنین ایچریسینده، هله غریب گؤرۆنمکده‌دیر. دئمه‌لی، بو حیاتلا تانیٔش اوْلماق زامان طلب ائدیر.

میفوْلوْژی گؤزلوٚگوٚ ایله، شیفاهی ادبیاتین قوْل- بوداغینا باخاندا، بیر یئنی دوٚنیا، فؤوٚق‌العاده اینجه‌لیکلر، دویولماز معنالار گؤزه چارپیر و تاریخ، ایقتیصاد و تاریخی فوْرماسیوْن‌لاردا جاوابئ اوْلمایان بیر چوْخ سوآللارا جاواب تاپیلیر. مثلن :

من عاشیق باغدا دارا، | آچ زوٚلفوٚن باغدا دارا،
بوٚلبوٚلو گوٚلده‌ن اوٚتروٚ | چکیرلر، باغدا دار.

□□□

عاشیغام یاز فراغئ، | اوْخویان یاز فراغئ
تاماشادیر بوٚلبوٚلوٚن | گوٚل ایله یاز فراغئ

□□□

گئیمیسن پر سنگینی | گئی سالالان پر سنگینی
دئسه‌م داغلار گؤتوٚرمز | دردیمین پرسنگینی

□□□

عاشیق باشینا باغلار | زوٚلفوٚن باشینا باغلار
بوٚلبوٚل اوٚلدوٚ، گوٚل اوٚلدوٚ، | قالدئ باشینا داغلار

□□□

عاشیغام، قارا باغلار | گوٚی باغلار، قارا باغلار
باغدا بوٚلبوٚل اوٚلنده | قیزیل گوٚل، قارا باغلار

بئله بیر فضا گوٚل، بوٚلبوٚل، بوٚلبوٚلوٚن دارا چکیلمه‌سی، یاز فراغئ، نیه بوٚلبوٚل اوٚلوٚر،... و سایره‌یه، یالنیز میفوْلوْژی جاواب وئره‌بیلر.

میفوْلوْژی باخیمیندان بایاتئ، چوْخ اسکی زامانلاردان بری یاشاییبدیر و میفوْلوْژیئین وارلیغیندان بری بایاتئ دا اوْلوب یاشامیش‌دیر. بئله اوْلورسا، بایاتئ، بو دوٚنیا گؤروٚشوٚنوٚن بیر حیصه‌سی‌نین سیمبوْلو، آیئنی مراسیملرین اؤز اشتراکیله ایفا ائده‌نی و بیر

نئوْ اوْبرازیٔ ساییٖلیر. **بو معنانیٔ بایاتیٔ کلمه‌سی‌نین ائتیموْلوْژی موٚباحیثه‌لری‌ده، تصدیق‌له‌ییر.** بایاتیٔ کلمه‌سی‌نین «یٔ» شکیل‌چی‌سینه گوٚز اوْرتسک، بایات کلمه‌سی، چوْخ تئرمین‌لره داخیل اوْلور. موسیقی فوْرمالارئیندا مثلن بایات–ی تۆرک، بایات–ی قاجار، بایات–ی شیراز، بایات–ی عجم، بایات–ی کوٚرد، بایات–ی اصفهان، شئعر فوْرماسیٔ، مثلن یٔددی هئجالیٔ، دؤرد میصراعلیٔ بیر فوْرما، موغام ایٔفالارئیندا قره‌باغ شیکسته‌سی، کسمه شیکسته، آشیٔق‌لارئین زنگین اجرالارئیندا، بؤیوٚک ده‌یٔره مالیک اوْلور.

بؤیوٚک ادیب‌لر بو کلمه باره‌سینده چئشیدلی یؤنئتیملردن موٚباحیثه آپاریٔبلار. «سلمان ممتاز» یازیٔز: «ریواٰیته گؤره بایات اوْغوز خانئن نوه‌سی‌دیر». «بایاتیٔ یٔعنی بایات قبیله‌سی‌نین مخصوص شئعر فوْرماسیٔ».

اسکی اوْغوزنامه‌لره گؤره اوْغوز «گوٚن، آیٔ، اولدوز، گؤیٔ، یٔئر، دنیز،»ی یاراداندیٔر. بئله اوْلورسا، زامان باخیٔمیٔندان، بایاتیٔلار لاپ ایلکین چاغلارا آیید اوْلور. «بایات» کلمه‌سی، ایندی‌ده قالمیٔش وٚ اسکی، کؤهنه معناسیٔنا ایشله‌نیر. بو کلمه فلسفه دوٚنیاسیٔندا، «قدم» کلمه‌سیله، «ایلکین یارانیٔش» معناسیٔنیٔ داشیٔییٖر. بونون اؤزوٚده تانریٔلارا حصراوْلان معنالاریٔ آرایا گتیریر. بو معنا، بو باخیٔش، بیزی بیرباشا اساطیر دوٚنیاسیٔنا آپاریر. بو دوٚنیانیٔ قیٔساجا بئله دئمک اوْلار: **اسکی توٚرک میفوْلوْژی دوٚنیا گؤروٚشوٚ.**

اسکی میفوْلوْژی دوٚنیا گؤروٚشوٚنده دئییٖلیر:

دوٚنیانیٔن یارانیٔشیٔ وٚ داواٰمیٔ «۱۲۰۰۰» ایلده اوْلوب. اوْن‌ایکی‌مین ایل بیر بوٚتوٚن دؤوْر حئسابلانیٔر. هر دؤوْر باشا چاتاندان سوْنرا ایکی ائحتیمال گؤروٚنوٚر. بیرینجی ائحتیمال بوندان عیبارت‌دیر: کاینات وٚ کایناتدا نه واٰرسا آلت– اوٚست اوْلا. بئله بیر

ائحتیمال بۆتۆن سۆنّت‌لرله، آیین‌لرله تصدیق اوْلونور. دۇۆر باشا چاتاندا، کاینات **«دۇنرگه نۇقطه‌سیندن»** یا «تخریب نۇقطه‌سیندن» کئچیر.

ایکینجی ائحتیمال بوندان عیبارتدیرکی، بیر حادیثه باش وئرمیر. بئله بیر وْضعییت‌ده، دۇۆر آرتیق باشا چاتما اوْزه‌رینده سئیر ائدیر.

اوْن ایکی مین ایل مۆختلیف اوْزه‌ل‌لیکلرله بؤلۆنۆر: بیرینجی اوْلاراق، اوْن ایکی، **«مین ایل‌لره»**، «هزاره‌لره» بؤلۆنۆر. بو بؤلگۆنۆن طبیعی سیمبوْلو وْ نظیره‌سی ایندیئه‌دک گۆنده‌لیک‌لرده، قالماقدادیر. بیر ایل بیر کامیل دۇوْرۆن سیمبوْلو، هر آیْ بیر هزاره‌نین سیمبوْلو، ائله‌جه‌ده هر ایلین باشا چاتماسیٔ، دۇوْرۆن باشا چاتما دۇنرگه‌سینی اوْزۆ ایله داشئییر. کاینات ایلین باشا چاتماسیٔلا آلت- اوْست اوْلما نۇقطه‌سینه یاخئنلاشئیر.

ایلین مۆنتظم قورتارماسیٔ، ایلین ایلک گۆنۆندن اوْن ایکی آیْ تامام اوْلاندان سوْنرا باشلاییٔر. اسکی «میفوْلوْژیک» دۆنیا گۇرۆشنده، «۳۶۰» گۆن بیر کامیل مۆنتظم ایل سایئلیر. قالان بئش گۆن «خمسه‌-ی مۆستریقه» اینتیظام‌سیٔزلیٔق گۆنلری وْ دۇنرگه نۇقطه‌سینین باشلائیشیٔ حئساب اوْلونور. بو نۇقطه هر ایل، آخیٔر چرشنبه‌دن[1] باشلائیر. **آخیٔر چرشنبه‌ده اینسانلار، قییامته، دۇنرگه نۇقطه‌سینه یاخئن‌لاشما مراسیم‌لرینی باشلاییٔرلار.** ایلک اینسانلار، مئیوه تومLاردان فایدالانان چاغلار، زومار مئیوه‌لری، بادام، جوْیز، کیشمیش (چرشنبه یئمیشی) اوْلا بیلردی. آلت- اوْست اوْلما چاغیٔ، داها زومار لازیٔم گۇرۆنمۆر. نه کی زومار مئیوه ساخلاییٔب، آرایا گلیب یئییلیر. آخیٔر چرشنبه دۆنیائین سوْن گۆنلری اوْلدوقدا، بۆتۆن عادی یاشاییٔش قانونلاریٔ کنارا قوْیولور. ایلین سوْن نئچه گۆنۆ، سوْن چاغلاردا، کایناتیٔن داغیٔلماغیٔنا حاضیٔرلاشاراق یاشائیلیر.

۱- بو باشلائیشیٔن سببی هفته بؤلگۆسۆنده بحث اوْلونور.

چرشنبه ۏ چرشنبه‌دن سوْنراکی گۆنلر تامام اوْلاندا، بیر دؤوْر کامیل، (یاراتیش ۏ داوامیٛ) قورتارمیٛش حئساب اوْلونور.

بو نۆقطه‌دن ساغلاملیٛقلا کئچدیکده، نوْروز گۆنۆ باشلاٛئیر ۏ شن‌لیک اوْلونور. قئیْد اوْلونمالیٛدیرکی، نوْروزیٛئنی گۆن دئمکدیر. بیر کامیل دؤوْرۆن باشا چاتماسیٛ، یٛئنی گۆن، یٛئنی دؤوْرۆن باشلانماسیٛنیٛ اوْزۆنده داشیٛییر. حال حاضیٛردا کۆهۆل، ماغاردا یاشایان کیمی، گۆرۆشلر، بو سببه باشلاٛییرکی،قوْنشو کۆهۆل، ماغارلاریٛن ساغلاملیٛغیٛندان خبردارلیٛق اوْلسون. نوْروز بایراميٛنیٛن مراسیمی بیزی کسر، کۆهۆل، ماغارالاریٛن گۆرۆشلرینه گئده‌ن زامانادک آپاریٛر.

بو اساسدا یٛئنی گۆن،[۲] یٛئنی ایل یٛئنی دؤوْرۆن سیمبوْلو، نوْروزلاٛ باشلاٛئیر. بو کئچید ۏ دؤنرگه نۆقطه‌سی هله قطعی دؤنرگه نۆقطه‌سی ساییٛلمیٛر. ایلین اوْن ایکی ایلک گونو، دوباره اوْن ایکی‌مین ایلین سیمبوْلو ساییٛلیٛر. «**هر بیر گۆن، بیر مین ایلین سیمبوْلو**» نظره آلیٛنیٛر. بئله بیر سیمبوْلو گۆتۆرمک حال حاضیٛردا بیر چوْخ سوْنّت‌لرده ساخلاٛنیٛلیٛر. مثلن: «مسیحیت»ده خاچیٛ سویٛا سالما مراسیمی. اوْن ایکی گۆن، بیر کامیل دؤوْرۆن سیمبوْلو ساییٛلاٛندا، قورتولان دملرده، کایناتیٛن آلت- اۆست اوْلما ایمکانیٛ فوْوْق‌العاده چوْخالیٛر ۏ ائله همین بو سببه گۆره «۱۳» اوْلان چاغدا، دام کۆلگه‌سی و قاراسیٛ آلتیٛندا یاشاییٛلمیٛر، تا اوْلدوقجا صدمه اوْلماسیٛن. گۆیٛ گۆیٛردیلیر، کی تخریب (آلت- اۆست اوْلماق) کاتیگوْریاسیٛ باش وئرسه، بایاٛت اوْلگۆ (Archtype) کیمی الیمیزده توْخوم اوْلسون. کایناتیٛ باشدان قورا بیلمک ایمکانیٛ الده اوْلسون. بیزیم

۲- New year انگلیسجه.
Neujahr آلمانجا.

مؤوْجود مراسیملرده، گوٚندەلیک‌لرده دئییلن وْ گؤروٚنن کاتیگوْریالار یئرلی وْ دەیْرلی وْ درین مضمونلودورلار.

هزاره اساطیرده آدلیم بیر بؤلگوٚ سایئلیر. هر هزارەده باش وئرەن حادیثەلر اوْ هزارەیه اؤزەل اوْلور.

ایکینجی اوْلاراق، اوْن ایکی مین ایل بیر آیری اؤزەل‌لیک‌لەده بؤلوٚنوٚر. بیر کامیل دؤوْر، ماغارا دیوْارلارئندا بیر کامیل دایره رسمیله قازئلیب، دؤرد حیّصەیه بؤلوٚنوٚبدوٚر. هر حیصەنی ۳۰۰۰ ایل قدەر زامان احاطه ائدیر. هرحیصه، «**گاه**»، «**قات**»، «**قاس**» آدلانئیر. بیرینجی گاه، ایکینجی گاه، اوٚچوٚنجوٚ گاه. اساطیرین کوٚلّ حادیثەلری‌گاه‌لار اساسئندا وْ بیر سئیرا جوٚزوْی حادیثەلری هزارەلر اساسئندا الئمئزده وْار. بیریْنجی گاهدا یْارائیش مینوْی (روحانی)دیر. بو یْارائیش بئله دئییلیر: «**بیرینجی گاهدا یْارانئش لمس اوْلونمایْان، فیکیرسیز، حرکت‌سیز اوْلموش**»[1]. موٚختلیف قایْناقلارا گؤره هر شئیْدن اوّل زَروْان[2] ایستەیْرکی ائوْلادئ اوْلسون. یْازئلیب: «**دایْانئبان زمزمه ائلەدی**»[3] ان ایلکین یْارائیش بو اساطیره گؤره کلمەدیر. ائلەجەده کلمه یْارائیشی آهورامزدا وْ اهریمنین یْارائیشئندان ایلکین وْ اوْنلارئن یْارائیشئ‌ئن سببی اوْلدوغو اوٚچوٚن، کلمەنین و آیەلرین، داهادا موٚقدّس اوْلماسئنا باعیث اوْلموش دور. بو اساسدا ایسه ان ایلکین کلمەدیر. بو

۱- بندهشن: گزارنده دکتر مهرداد بهرا ص۳۴ [سه هزار سال آفریده‌گان به مینوئی ایستادند که بی‌اندیشه، بی‌حرکت، ناملموس بودند].

۲- زیروْه کلمەسی توٚرک دیلینده زروْان کلمەسیندەن آیْرئلیب‌دئر. اوْجائیق، لاپ اوجا، اولو معناسئنئ داشئیئر. زروْائین سیمبوْللارئ، ایندیده مئعماری آبیدەلرده «دؤرد اساس اوٚستوٚنده، گوٚنبذلر، خوٚصوصیله سوْنرا اوْدلو تاپئناجاقلارئن مئعمارلئق بیچیم‌لری یْاشائیر.

۳- زروْان معمّای زرتشتی‌گری، آرسی‌زنر ص۱۰۶= [زروان ایستاد و زمزمه کرد... تا فرزندی داشته باشد].

اساطیرین اساسئندا، زروائین ایستەدیگینه گؤره آهورامزدا ۋ شۆبهەسینه گؤره اهریمن ۋۆجود تاپئرلار. بئلەلیکله بیرینجی گاه باشا چاتئر. بو حادیثەلری هزارەلر اساسئندا ایضاح ائتمک حال حاضئردا مۆمکۆن دئییل.

ایکینجی گاەدا قئزئل (قئرمئزی) آلمانئن روۏلو:

ایکینجی گاهدا آهورامزدا و اهریمن ۋاسیطەسیله مادّی یارائیش باشلائئر. ایکی اؤلکه مؤۏجود اوۏلور. ایشئق اؤلکەسینده، آهورامزدائین یارادئجئلئغئ اۆست طرفده یئرلەشیر. اۆچ سمتدن سرحدسئز، آشاغئ سمتدن قارانلئق اؤلکەسیله محدودلاشئر. ایشئق اؤلکەسینده، ایلک یارائیش، مۆقدّس اینک ۋ ایلک اینسانئ احاطه ائدیر. بو یارائیش «**اصلی –کرم**»ده ان دۆرلۆ، ان یاراشئقلئ صورتده ساخلانئلئر. بیر قئزئل آلمائین (قئرمئزی آلما)، یارئسئ اصلی ۋ یارئسئ کرمدیر. بو اوۏبرازئن اؤزۆ ۋحدت–ی ۋۆجود «Pantheism»– ون عالی صورتده تعریفی و ایثباتی سائیلئر. ایندیکی ۋحدت–ی ۋۆجود مکتبی‌نین بۆتۆن قضایالارئنئ بیر تک آلمادا ایضاح ائتمک مۆمکۆن اوۏلور. فی‌الجۆمله، ماهییّت، ۋۆجود (ۋارلئق)، ماهییّت ۋ ۋۆجود فرقلری،... ۋ سایره. بیر آلمائین ایکی ۋۆجودا چئوۏریلمەسی، ۋحدت ۋۆجودون تئیغجام ۋ اعلا صورتده ایثباتئ سائیلئر. ۋحدت ۋۆجود سوۏنرالار بیر کامیل فلسفه مکتبینه چئوۏریلیر. بو مکتبده هر کاراکتئرین تکامۆل یوۏلو، اؤز آتری‌بیوتوندا (Atribute) رۆشد کامیل ۋۆجوددا، فنا اوۏلماسئ سائیلئر. بو قئزئل آلما اؤزلۆیۆنده بیر آیرئ فلسفه مکتبی‌ده داشئیئر: «Nouism» ۋحدت–ی مؤۏجود، ۋحدت–ی ۋۆجود مکتبی سوۏنرالار ۋحدت مؤۏجودلا اؤز– اؤزه دایانئر. بو اسکی فلسفه مکتب‌لری‌نین اساس فرقلریندن بیری، تکامۆل یوۏلو سائیلئر. ۋحدت–ی مؤۏجود مکتبینده تکامۆل یوۏلو بوندان عیبارتدیر: «هرکاراکتئر اؤز

آتری‌بئوتوندا اوْ قده‌ر روْشد ائده‌بیلیرکی، اؤزوْ ووْجود پایْلایْان اوْلسون میثال، قیْزیْل آلمانیْن اؤزوْ، همین بو تفکّوْر، داشیْن، آغاجیْن، قایْانیْن، داغیْن... وْ سایره‌نین دانیْشماسیْنیْ ایضاح ائدیر وْ همین بو تفکّوْر گوْجلوْ فلسفه مکتب‌لرینه مثلن حوْروْفییْه... وْ عظمت‌لی فیکیر حرکت‌لرینه مثلن نسیمی، حلاج.... و سایره‌یْه چیْوْریلیر. بو قضییْه چوْخ سوْنرا یْوناندا «**هیسپرید**»[1]ین قیْزیْل (مئتال) آلمالاریْنا چیْوْریلیر. ایلکین ووْجودلار موْوْجود اوْلاندان سوْنرا، آلتیْ کوْک یْارانیْر. اوْغوزنامه‌ده دئیْیلیر: «**گوْن، آیْ، اولدوز، گویْ، یْئر، دنیز اوْغوزون ائوْلادلاریْ دیْرلار**». بو یْارانیْش وْ اوْنون ترتیبی وْ موْوْضوسو سینه به سینه، زامانیْن لابیرینتیندن کئچمیش وْ اوْ قده‌ر بوْللورلانمیْش کی اوْنون واْسیطه‌سیله، «**اوْیستا**»**نیْ** تصحیح ائتمک اوْلار. «اوْیستانی» بو یْارانیْش موْوْضوسو وْ ترتیبی بئله دئیْیلیر: «**مادّی یْارانیْشلاردان، ایلکین گویْ، سوْنرا سو، اوْچوْنجوْ یْئر، دوْردوْنجوْ بیتگی، بئشینجی قوْیْون، آلتیْنجیْ مردیم.**»[2] گوْروْنوْرکی اوْغوزنامه‌ده آلتیْ کوْک برابر دیْره مالیک اوْلان کاتیگوْریْالاردان عیبارت دیر. آمما اوْیستادا ذیکر اوْلان ریواْیت‌ده، بیتگی یْا قوْیْون یْارانیْشیْ، گوْنشین وْ آییْن یْارانیْشیْنیْن یْئریْنه اوْتورور.

آلتیْ کوْک موْوْجود اوْلاندان سوْنرا «عئشق» کاتیقوْریْاسیْ مئیْدانا گلیر، آرایْا قوْیْولور وْ پایْلانیْر. آلتیْ کوْک‌دن، هئچ بیریسی اوْ جوْمله‌دن گویْ، داغ، عئشقه قابیل گوْروْنمه‌یْیرلر؛ یْالنیْز ایلک اینسان عئشقه قابیل وْ لایْیق گوْروْنوْر. ائله بو ترکیب وْ

1- پی‌یر گریمال، فرهنگ اساطیر یونان و روم ص۴۲۰[سیب‌های زرین هیسپرید]: (سر گذشت هیسپریدها با حوادث زندگی هراکلس مربوط بود. هراکلس برای تحصیل میوه‌هائی که عمر جاودانی می‌داد نزد آنها رفت و تلاش او برای بدست آوردن سیب زرین در واقع مقدمه نیل به مقام خدایی بود).

2- گزارنده دکتر مهرداد بهار- بندهشن ص۳۷.[از آفریدگان مادی نخست آسمان، دیگر آب، سه دیگر زمین، چهارم گیاه، پنجم گوسفند، ششم مردم هفتم خود هرمز].

فضادا، «**حافظ**»ین شئعری: «**آسمان بار امانت نتوانست کشید**»ی تأوْیل ائتمک مۆمکۆن اوْلور. ایلک اینسان عئشقه مالیک اوْلاندان سوْنرا، بۆتۆن عئشقدن آسیلئ اوْلان کاتیقوْریالار «قلبی درک، عیرفان، اخلاق،...» مئیدانا گلیرلر. آلتئ کؤک و ایلک اینسان تانرئلار مجمعی‌نی تشکیل وئریرلر.[۳] هفته بؤلگۆسۆ دۆنیادا، بو مجمعین آدالارئنئ داشیئیر. دۆزدۆرکی بیر نئچه‌سی دییشیلیب، آمما حتا بیر کاراکتئرین آدئ باقی اوْلسایدئ، مۆوْضو و قضیيه ثابیت اوْلونموش ایدی. ایلک اینسان بو مجموعه‌ده، یارائیش پروْسئسیله تۆوْصیف اولونور. انگلیس‌جه:

گۆنش گۆنۆ (Sunday) آی گۆنۆ(Monday)، اولدوز گۆنۆ (Saturbay)، ایلدئریم و گؤی گۆنۆ (Thursday)،

فرانسئزجا: آی گۆنۆ (Lundi)، سوگۆنۆ (Mardi)، اولدوز گۆنۆ (Mercredi)، لهو و لعب و همین ائعتیبارلا یارائیش گۆنۆ (Jaudi)

آلمانجا:

گۆنش گۆنۆ (sonntag)، آی گۆنۆ(Monjtag) ایلدئریم و گؤی گۆنۆ (Donnerstag)، یارائیش گۆنۆ (Freitag)، (Freien) آلمانجا آزاد اوْلماق معناسئنئ‌دا داشیئیر.فئعلی ائلچی دۆشگک و یارائیش معناسئنادئر.

ذیکر اوْلونمالیدئر: گۆن، آی، اولدوز گۆنده هئچ بیر فئرتینا باش وئرمیر، یالنئز گؤی گۆنۆنده (آخئر چرشنبه‌دن) فئرتینالار باشلائیر.

۳- میرعلی سیدوْو، آذربایجان میفیک تفکۆرۆنۆن قایناقلارئ ص۲۹، [افسانه‌نین اویغور وئرسیاسئندا اوْغوز اوْولادلارئ «گۆن، آی، اولدوز، گوی، داغ، دنیز» دوْغولاندان سوْنرا بؤیۆک بیر مجلیس دۆزلدیر و اوْردا اوْزۆنۆ خاقان ائلدیب و دئییر...].

بئله بیۆانلارئن مؤۏجود اوْلماسئ، اساطیرین گوّجلوّ یاۏئیلماسئنئ ۏ قوّدرتینی اؤزوّ ایله داشئیئر ۏ بیزیم اوْز آئین، سوّنّت، گوّندهلیکلرده مؤۏجود اوْلماسئیلا مثلن نوْروز، سیزده، ایلین اوْن ایکی آیا بؤلوّنمهسی ۏ دؤرد فصیلده قرار ۏئریلمهسی، ۏ موّختلیف بیۆانلارئن بو اساطیردن الده اوْلماسئ، بیر گئنیش یاۏئیلمئش نظرییهنی تنقید ائدیر. بو نظرییهده دئییلیرکی" «**ایجماعلارئن روّشد پروْسئسینده موّعیّن مرحلهده موّعیِّن اساطیر، یارانئر**»[1] بیزیم مؤۏجود فرهنگده اوْلان موّختلیف اوْبرازلار، ثابیت ائدیرکی: بو اساطیر، یالنئز دوّنیائین ایلک تفکوّر ۏ تمدوّن اوْجاغئندا یارانئب ۏ یاۏئیلئبدئر. بو معنانئ، علمی موّباحیثهلرده، تصدیقلهئیر. «**توینبی**» Tuinbe، «**تمدوّن تاریخی**» آدلئ کیتابئندا قئیدائدیرکی: «ایلکین سودان باش قوْۏزایان قارّه، آسیا قارّهسئندن عیبارتدیر. اوْ زامان آوْروپا، عربیستان، هیند ۏ هیندوچین آسیا قارهسینین یارئم آدالارئندان تائیئردئ»[2]– بئلهلیکله ایلکین تمدوّن ۏ تفککوّر، آسیا بؤلگهسینه عاید اوْلابیلر.

ایکینجی گاهئن سوْنوندا، آلتئ کؤکدن سوْنرا، خئیئرلی بیتگیلر ۏ خئیئرلی حئیۏانلار عالمی یارانئب ۏ یئر اوّزوّ بهیشته چئوْریلمیشدیر. قورد قوزو ایله بیرگه، بیر کوّزهدهن سو ایچمیشدیلر.

ایکینجی گاهدا، قارانلئق اؤلکهسئنده اهریمن، آهورامزدا یارادان کاراکتئرلرین شرّ هالایلارئنئ یارادئر. اؤلوّم، خستهلیک، قارانلئق، آجئلئق، ۏحشیلیک...، اهریمن یارادئجئلئغئ حئسابا آلئئر. ایکینجی گاه باشا چاتاندان سوْنرا، اوّچوّنجوّ گاه باشلائئر. قارانلئق اؤلکهسی، ایشئق اؤلکهسینین علئیهینه هوّجوما کئچیر. ایشئق اؤلکهسی،

۱– نظریهٔ هم زمانی هنرها

۲– توین‌بی– تاریخ تمدن ص۳۹– ترجمه دکتر یعغوب آژند.

اهریمنین سۆلطه‌سینین آلتیندا اؤلوٚر وْ اوٚچوٚنجوٚ گاه یٚددینجی هزاره ایله باشلائیر. یٚددینجی مین ایللیکین ایلک چاغلارئندا، اهریمن یوٚروٚشوٚنوٚ، بیتگی عالمینه یٚریدیر.[۱]

باغلار خزل اوْلور. قورولموش بئهیشت، پوْزولور. باغلارئن خزه‌ل اوْلماسیلا، بوٚلبوٚل دیده‌رگین دوٚشوٚر. هیجران، فوٚرقت، درد، الم باشلائیر. بو فوٚرقت داها بیر ایللیک فوٚرقت دئییل بلکه، بیر گاهی احاطه ائده‌ن، زامان‌جا اوٚچ مین ایل فوٚرقت سایئلیر. خزه‌ل اوْلموش باغلاردا، دیدرگین بوٚلبوٚل، اهریمن هوٚجومونون آلتیندا گاهدان دارا چکیلیر، گاهدان قاچقین دوٚشوٚر. بیرگاه قوْجالمئش بوٚلبوٚل، خیاللدا گوٚله حیجله قورور. گاهدان قوْجا بوٚلبوٚل یادئنا باغلار دوٚشوٚر. بئله بیر فضا، بایاتیئلارئن زامان وْ فضاسیٔ اوْلور. **بایاتیئلار یٚددی هئجالیٔ اوْلماق وْاسیطه‌سیله، یٚدینجی مین ایلین، حادیثه‌لرینی، اؤزوٚنده داشئیئر وْ بو هزاره‌نین سیمبوْلیک اوْبرازیٔ گؤروٚنوٚر وْ اسکی بایاتیئلارئن مضمونو، بیچیمی، خوٚصوصیله سه‌گاه موغامئندان، بیر حیصه کیمی شیکسته‌لرله ایفا اوْلونماسیٔ، اوْخونماسیٔ، بئله بیر ایددیعانیٔ، ثوٚبوت ائدیر.**

بایاتیلار بو باخئمدان فؤوْق‌العاده اینجه‌لیک وْ قوٚدرتله بو معنالاریٔ ایفاده ائتمک قابلییّت‌لرینی گؤستریرلر. بایاتیلارئن مضمونو، اسکی چاغلاردا، اهریمن سوٚلطه‌سی، عئشق، فداکارلئق، موٚباریزه، هیجران، فوٚرقت وْ... سایره‌دن عیبارتدیر. بایاتیلاردا، تک، یالنیز یٚددینجی هزاره‌دن، بیتگی حیاتیئن اهریمن سوٚلطه‌سی آلتینا کئچمه‌گی، سوْنرا حئیوْان‌لار عالمی بوسوٚلطه‌نین آلتینئدا اوْلماسیٔ تقدیم اوْلونور. سه‌گاهئن باشلائیشیٔ وْ سه‌گاهین حادیثه‌لری (مویه، ماننـد موٚخالیف... **عاشئق کوٚشی** «عاشق‌کشی»)یا قوْشما

۱- الف) هاشم رضی گاهشماری جشن‌های ایران باستان بخش چهارم ص ۸۰: [هزاره هفتم، هجوم اهریمن و دچار شدن جهان به پتیاره و گزند، آغاز دوره‌ی آمیختگی که هزاره سوم را در بر می‌گیرد].

(اصلی- کرم)ده آشیٔق دیلینده، یٚالنیٔز عوٚمومی وٚضعیت‌دن دانیٔشیٔر. آمما یٚئددینجی مین ایللگین میفوٚلوٚژیک حادیثه‌لرینی، بایٚاتیٔ‌لاردا وٚ ایفالاردا، **(قره‌باغ شیکسته‌سی، کسمه‌شیکسته...)**- ده گؤرمک اوٚلور.

اوٚچوٚنجوٚ گاه، یٚئددینجی هزاره ایله باشلانیٔر، وٚ دوٚققوزونجو هزاره‌ده، اهریمن ایلک اینسان وٚ موٚقدس اینه‌یٚی هلاک ائتمه‌یٚه قادیر اوٚلوٚر. بو اوٚلوٚمدن موٚختلیف ریوٚایت‌لر الده وٚار. اصلی- کرم داستانیٔ‌نیٔن اساسیٔندا ایلک اینسان عیٔشقه مالیک اوٚلدوغونا گؤره، همده صیٚیانت وٚظیفه‌سینی داشیٔماغا گؤره موٚقدس اینک‌دن اوٚنجه اهریمن الیٔنده هلاک اوٚلور. آرتیٔق معلومات «**اصلی -کرم**» ده دئیٚیرکی، ایلک اینسان وٚ موٚقدس اینک، اهریمن الیٔنده یٚانیٔرلار. «**یٚانیٔق کرم**» آدلیٔ ایفانیٔن اوٚزوٚ، عاشیٔق یٚارادیٔجیٔلیٔغیٔندا سه گاه موغام کوٚکوٚ اوٚستوٚنده، فوٚوٚق‌العاده ده‌یٚرلی گؤروٚنوٚر.

خود سه گاه موغام ایفالاریٔندا، موٚیه، مایٚه، موٚبرقه، عاشیٔق‌کوٚش بیٚانیٔ، «**موٚبرقه عاشیٔق‌کوٚش ائعتیباریله**» ایلک اینسانیٔن اهریمن الیٔنده یٚانماسیٔندان دانیٔشیٔر وٚ اوٚنو تصدیق‌له‌یٚیر.

بو اوٚلوٚمدن ایکینجی ریوٚایت «**بن دهشن**» ریوٚایٚتی سایٚیٔلیٔر. بن دهشن‌ده دئیٚیلیر.[1]:
اهریمن ایلک نوٚوبه‌ده موٚقدّس اینگی اوٚلدورمه‌یٚه قادیر اوٚلور. اساطیرلرله موٚتیٚو موٚقایٚیسه‌سینده، لئیٚلی- مجنون، بو اساطیرلرین بیر بیٚانیٔ حئساب اوٚلونور. لئیٚلی- مجنون

۱- گزارنده دکتر مهرداد بهار، بن‌دهشن ص۵۲. [او آز و نیاز و سیج درد و بیماری و هوس و بو شاسب را بر (تن) گاو و کیومرث فراز هشت، پیش از آمدن بر گاو، هرمز منگ درمان بخش را که بنگ نیز خوانند برای خوردن به گاو داد و سپس پیش چشم (وی) بمالید تا او را از نابودی و بزه گزند و نا آرامی کم باشد در زمان، نزاز و بیمار شد و شیر (او) برفت و در گذشت... پیش از آمدن بر کیومرث هرمزد خواب را بر کیومرث فراز برد...]

داستانئیندا رمزلر آچیْلاندان سوْنرا، مکتبده عئشقین مجنونا قیسمت اوْلماسیٰ وْ نهایَتده مجنونون وُحوش ایچینده گوْن کئچیرمه‌سی لئیْلی‌نین مجنوندان اوْنجه اوْلمه‌سی، بو موْقاییسه‌نی آپارماغا، آرتیق ایمکان یارادیٔر.

بیرینجی ریوایَتده ایلک اینسان اوْلوْموْ عرفه‌سینده، جهنّم دروازه‌سینین اوْنوْنده، نسلینی قوْرویان توْخومو بوراخماغیٰ باجاریٔر. بو توْخومون جهنّم دروازاسیٔندا، گوْجلوْ اوْد آلوْوون اوْزه‌رینده، سالیم قالماسیٰ بیر کوْلگه‌لی قابا آغاج طلب ائدیر. بئله بیر آغاج بو بیچیمده موْقدّس آغاجلارین کوْکوْنوْ مئیْدانا گتیریر وْ ائله‌جه‌ده بو توْخومون اینسانا چئوْریلمه‌سی قوْقنوس، سمندر، خوْصوصیله، آوْروپا فرهنگینده Phoenix آدلانان قوشون اساطیرینی داشیٔییر وْ آرتیق دالدا، بیتگی کیمی یارانان اینسانلارئین وْ بوندان علاوه اینسانلارین قورد، آسلان، گوْیرچین... وْ سایره واسیطه‌سیله دایه‌لیگی بو اساطیردن آسیٔلیٔ دیٔر.

اوْچوْنجوْ گاهدا بیتگی وْ حئیوانلار حیاتیٔ وْ ایلک اینسانئین اوْلوْموْ، هزاره‌لر اساسیٔندا بایاتیٔ فوْرماسیٔندا، آغیٔلارلا، اوْخشامالارلا بیان اوْلونور وْ بو آیین وْ مراسیملر موْعاصیر چاغلاردا، عزا مراسیملرینده، ایفاچیٔلار واسیطه‌سیله، شیکسته‌لر قالیب‌لرینده ایجرا اوْلونور.

اسکی اساطیر ایندیکی مراسیملرده، بعضن اوْز مضمونلاریلا تکرارلانیٔر مثلن:

من عاشیق اولو داغلار،
چئشمه‌لی سولو داغلار،
بوردا بیر ایگید اوْلوْب،
گوْیٔ کیشنر بولود آغلار.

□□□

عاشیٔغام آغلاماقدان،
من اوْلدوْم آغلاماقدان،
باغدا خزه‌ل قالمادیٔ،
یاراما باغلاماقدان.

□□□

یا مۆعاصیرلشمیش طرزده،

داغلار داغیمدیٔ منیم، قم اوْیلاغیمدیٔ منیم،

دیندیرسن قان آغلارام، یامان چاغیمدیٔ منیم.

□□□

آمان فلک، داد فلک، هئچ اوْلمادیم شاد فلک،

ایچیرتدی یین شربتدن، اؤزۆنده بیر داد، فلک.

بو بیانلار بایاتیٔلاردا، گئنیش تحقیق وْ تدقیقلر طلب ائدیرلرکی، جۆزوْنین ایستئعدادیندان خاریج گؤرۆنۆر. هر حالدا اوْچۆنجۆ گاهئن سوْنوجوندا ایشئق اؤلکه‌سئنده یالینز آلتیٔ کؤک وْ بیر نئچه توْخوم باقی قالئیر. دؤردۆنجۆ گاهئن اساطیری مۆختلیف بیانلاردا مثلن آشئق قریب **آشیقلار** ریوایتی وْ کیتاب–ی دده‌قوْرقودا نیسبتن کامیل صورتده، وْ موسیقایی بیاندا، چارگاه ایفاسئندا مثلن «حصار، منصوریه...»ده ساخلانئیلئیر. قیساجا بئله دئمک اوْلار: ایلک مؤوْجود، حئیوْانلار عالمیندن، ساخلانیلان توْخوملاردان، آت ربالنؤوْ[salur] آدلیٔ، داغجا بیر آغ آتدان عیبارتدیر. سوْنرا اینک ربالنؤوْ ایجماعا آیاق باسئیر. ایبتیدایی حئیوْانلار ایجماعیٔ، اهریمن‌له مۆباریزده تصوْیر اوْلونور– اوْنون مۆهوْم حادیثه‌سی سالورون خانمانیٔئین یغمالانماسیٔدئیر. بو یغمادا، اینک ربالنؤوْ وْ گۆنش ایسارته گئدیرلر. ۱۶ایل ایساره‌تدن سوْنرا قاییدئیب یا قاییدئیر گۆنشی ایساره‌تدن قورتارئیر. ایکینجی مۆهوْم حادیثه دؤرددۆنجۆ گاهئن ایلک اینسانیٔ (بوسات) وْ اوْنون ضیدّلی‌یی «**تپه‌گوْز**»– وْن مؤوْجود اوْلماسیٔ ایلک اینسان ضیدلی‌یینی، آرادان قالدئیرماسیٔ وْ سوْنرا اهریمن‌له مۆباریزه وْ ظفری گاهلارئین اساسئنداکی اساطیرده‌ن، بیزیم فرهنگ‌ده نئچه مۆختلیف بیانلار حال حاضئیردا مؤوْجود دور.

۱- بیرینجی اوْلاراق **اصلی- کرم، آشیق غریب** (آشئقلار بیانی) بوبیٛان آنیمیسیتی دوْنیا گؤروْشلوْ اوْلدوغونا گؤره وْ آنیمالیستی(Animalizm) موْباحیثه وْ کاتیقوْریالاریٔ داشئیماغا گؤره توتئمیستی دوْنیا گؤروْشلریندن ایلکین گؤروْنوْر.

۲- ایکینجی اوْلاراق اوْغوزنامه- کیتاب دده‌قورقود بیانیٔ. بو بیٛان توتئمیستی دونیا گؤروْشوْ سایئلیر.

۳- موسیقائی موغامات بیٛانیٔ (**یک‌گاه- دوگاه- سه‌گاه- چهارگاه**).

الف- یک گاه.

بیزیم موغام موسیقی‌میزده بیر پرده‌یه چئوْریلیب آما هلهده میصرده ایفا اوْلونور، یک‌گاه عشیران ایفاسیله ایکی اؤلکه‌نین یٛارائیشئیٔ اؤزوْنده ساخلاییٛب.

ب- دوگاه

روح‌الاروْاح، بایٛات توْرک، زمین-ی خارا، ماوْراءالنهر ایفاسیله ایکینجی گاهئدا موْقدّس اینک، ایلک اینسان، یٛئر وْ دنیز یٛارائیشئیٔ هله اوْز ایفالارئندا ساخلاییٛر.

ج- سه‌گاه

مویه، مانند موْخالیف، موْبرّقه، عاشئیق‌کوْشی، اوْچوْنجوْ گاهئن اساطیرینی اؤز دیلی‌له ایفا ائدیر.

د- چاهارگاه

دؤردۆنجۆ گاهئین اساطیرینی «**گۆجلو مۆخالیف، بسته‌نیگار، حصار، منصوریّه**»ایله کامیل صورتده بیان ائدیر. خۆصوصیله حصار حیصّه‌سئنده مئوآلیف و غرّه ایفاسئندا، توملاریٔ سویٔوقدان قوٚروماق دان وْ اهریمن هوٚجومونو دفع ائتمکده‌ن دائیشئیر.

هـ- بوٚللورلانمئش آیین وْ مراسیم، موتحرریک وْ موٚجسّم شئعرلریمیز، «**رقص‌لر**».

و- اوْیستا وْ اوْنا یٰاخئین متن‌لر.

ز- داستانلار، افسانه‌لر، مثلن ملیک محمد، ملیک جوٚمشوٚد.

بو چئشیدلی بیٰانلار، گؤستریرکی، توٚرک خالقلاریٔ چوْخ اؤنملی گنجینه‌یه مالیک اوْلاراق یٔترینجه اوْ گنجینه‌نی تاپٔیٔب وْ دوٚنیٰایا تاپٔتدیٔرماق ایمکانئینا، حال حاضئیردا، مالیک گؤروٚنمه‌ییرلر. دوٚنیٰائین ایندیٔکی گوٚنده‌لیٔینین بیر چوْخ حیصه‌سین حاضئیرلاٰیٰان فرهنگین آدیٔ چوْخ یٰادداشلاردان یٰا سیلینیب یٰادا چوْخ یٰادداشلارا کئچمه‌ییب آمما مادام‌کی دوٚنیٰادا، ایل بؤلگوٚسوٚ، آیٔ بؤلگوٚسوٚ، فصیل بؤلگوٚسوٚ، هفته بؤلگوٚسوٚ، خصوصیله،sunday , Lundi ,Sonntag یٰامسئلائیر، دوٚنیٰا بو اساطیرله چئیرپیٔتیر وْ دؤیٔوٚنوٚر. علاوه اوْلونمالیٔ‌دیٔرکی، تقدیم اوْلونان بایٰاتیلار میفیک تفککوٚر اساسئیندا دوٚزوٚلوٚب وْ تقدیم اوْلونور. مجموعه‌ده هیجران، یراق،... گوٚل، بوٚلبوٚل اساطیرلر یٔوٚکوٚنوٚ داشئییٔیرلار.

ساغ اولون، مین یٰاشایٔین.

میرعلی سید سلامت

۷۹پاییز

<u>**آردیٔ واْر**</u>

ایشاره:

خوْشبختلیکدن «ائل دیلی و ادبیّاتیٔ» بیرینجی سائیسیٔ چیٔخاندان بری خالقیٔمیٔزیٔن طرفیندن بیٔنیلمیش، علاقه گؤرموٚشدوٚر. الیمیزه چاتان یٚازیٚلیٔ وْ یٚا سوٚزلوٚ تحلیل‌لر، اینتیقادلار و تحسین‌لر بونون نیشانه‌سی‌دیر. بیز ایسه تحلیل وْ اینتیقادلارا تحسین‌لردن چوْخ حوٚرمت بسله‌ییریک. بیر اینتیقاد، مطلبی یٚاخشیٔ اوْخویوب، دوٚشوٚنوٚب نظر وئرمک دئمکدیر. الیمیزه چاتان اینتیقادی باخیٔشلاردان بیریسی قوْجامان لوٚغت‌شوٚناس آقای شایا (ا. آلاوْ)ئین یٚازدیٔغیٔ نقد بیزجه داها قیٔمتلی‌دیر. اوستاد شایا کیتابیٔ درین دیققتله اوْخویوب نظرلرینی یازمیٔشلار. اوْ بونو «قیٔسا باخیٔش» آدلاندیٔرساداٰ اصلینده درین وْ موٚفصّل بیر تنقیددیر. بیز اوستادا بو زحمتی اوٚچوٚن تشککوٚروٚموٚزوٚ بیلدیره‌رک قئیٔد ائدیریک:

۱ـ اوستاد گؤندردیگی مقاله‌نین «موٚقدّمه/ موٚئخرّه»سیٔنده، حدـ‌ی اقّل بیزیم ایشیمیزه علاقه‌سی اوْلمادان، دیلیمیزده «توٚرکیٚه‌لشدیرمه» قوْرخوسوندان آجیٔشاراق «آلاوْ»لیٔ سوٚزلرله گیلئیٚلنمیشدیر. بو باره‌ده «خیٚانت- جینایٚت»- دن سوٚز آچیٚلمیٔش، بعضن یٚئرلی، بعضن یٚئرسیز تنقیدلر اوْرتایٚا آتیٚلمیٔش‌دیٚر. بیز هم موٚوْضو ایله علاقه‌سی اوْلمادیٔغیٔ اوٚچوٚن، هم باشقا مصلحت‌لردن دوْلاییٔ، همده یٚئغجام اوْتوراق، اوٚزگه‌لرده یٚئر اوْلسون دئیٚه، ائعتیذار ائده‌رک مقاله‌نین «گیریش/ چیٔخیٔشیٔنداٰن» وٚاز کئچدیک. باشقا سوٚزله دئسک، قاٰیٔغیٔنیٔ سوٚیوب «ایچ» ائده‌رک دادیٔنیٔ چیٔخارتدیٔق.

۲ـ اینتیقاد قاپیسئ بۆتۆن اوْخوجولارئمئزا آچیقدئر. اینتیقادی دیدیشمه‌یه چئوْیرمه‌دن سؤزلریمیزی سؤیله‌مک البته فایْدالیْ اوْلاجاقدئر. بیز اوستاد شایْایا بیر داها تشککۆر ائده‌رک باشقا اوْخوجولارئن‌دا نظرلرینی آلماق ایسته‌ردیک.

۳ـ کیتابدا گئدن سؤزلر بیر کلمه‌نین بیر بؤلگه‌ده نئجه ایشلندییینی گؤستریر. طبیعی‌دیر کی همن کلمه و یا عیبارت باشقا بؤلگه‌ده باشقا معنادا ایشله‌نه بیلیر. بونو خاطیرلاداراق هم بیزه مطلب گؤنده‌رنلر دیقّتینه چاتدئرئرئق کی یئرلی سؤزلری یازاندا اوْنون ایشلنمه یئرینی بللندیریب، کلمه وْ یا عیبارتی یئرینده ایشلندییی بیر عیبارتله برابر گتیرسینلر، هم‌ده اوستاد شایْا جنابلارئنا عرض ائدیریک کی بیر کلمه‌نین بیر یئرده بیر معنادا ایشلنمه‌سی اوْنون باشقا یئرده باشقا معنادا ایشلنمه‌سینه مانئع دئمک دئییل‌دیر.

تشککۆرلر: ائل دیلی و ادبیاتی. **ا. هادی**

ا. شایا

«ائل دیلی و ادبیاتی»

کیتابئنا قئسا باخئش

.... کیتابئن لۆغت حیصه‌سینده بیر سئرا سؤزلر توْپلاتئیب. بو سؤزلر مۆختلیف ساحه‌لردن یئغئلیب. اوْنلارئن دۆزگۆن وٚ یانلئش اوْلماسئ حاقدا نظر وئرمک چتین‌دیر. آمما اوْنلارئن ایچینده یانلئش سؤزلره راست گلیریک:

۱–**پئشه‌یی**، دۆزگۆنۆ پئشه‌ری دیر. باغ مئیوْه‌لری ده‌ریلیب، پوْزولاندان سوْنرا تک–تۆک قالان مئیوْه‌لر، یوْخسوللار وٚ اوْشاقلار طرفیندن توْپلانماسئنا ایطلاق اوْلور.ص.۱۴

۲ـ **دئشیرمک:** ده‌رمک معناسیندا، شکلی دیر.ص.۱۴

۳ـ **تولامبار**: حامام اوْجاغئ: مجازن گور یانان اوْد. تۆستۆ، تولامبار دئییل! ص.۱۵

۴ـ **شوْلاتداماق**: (شولاتلاماق) ایشی باشدان سوْوْما ائله‌مک، سرسری گؤرمک. ص.۱۶

۵ـ **تندیره‌سر**: تندیرلی مطبخ. ص.۱۸

۶ـ **قاهارماق**: زوْرلا بیر شئیی چکیب اوْزمک، آلماق. ص.۲۱

۷ـ **آیٛا: آربا.** سان‌کی بیر دیلی شیرین کیمسه سؤیله‌ییب. دیلی شیرین‌لرین سؤزۆ لهجه اوْلابیلرمی؟ ص.۲۱

۸ـ **پنداملاماق.** آرخ زه‌می‌دن آلچاقدا اوْلدوقدا سو زه‌می‌یه چتین چئخار وٚ دئیه‌رلر آرخ پندام دئیر. ص.۲۱

۹ـ **هۆنۆ:** میلچک. لۆغت‌لرده واٚر. ص.۲۱

۱۰ـ **انه‌شۆش:** دۆزۆ انه‌گۆش (گوشت) دۆر: دوزسوز، شیت، اتی آجیٔ آدام.ص۲۱*.

۱۱ـ **خرگز:** خرکز. قوٚجالیٔب بوداقلاریٔ قوروموش، گؤوده‌سی چۆروٚموٚش آغاج. ص۲۲.

۱۲ـ **خیٔزان:** چوٚخلو آدام، کۆتله. ص۲۲.

۱۳ـ **میلاخ:** کیشمیش دئییل، آسیٔلیٔب قیٔشا ساخلانمیٔش اوٚزوٚم. ص۲۳.

۱۴ـ **که‌وٚیز:** توتوم اوٚلچوٚسوٚ، اوٚن چاناق ایله برابردیر.(چاناق): تاخیٔللار اوٚچوٚن اوٚستوٚوانه شکیللی اوٚلچوٚ قابیٔ، حودودن ۱۰کیلو قیٔرام) هر که‌وٚیز ۱۰۰ کیلو قیٔرام تاخیٔل دیٔر. بیر که‌وٚیز توٚخوم سه‌پیلن یٔره ده بیر که‌وٚیز آدلانیٔر. هر که‌وٚیز یٔر برابر دیر ۴مین مئتر موٚربع وٚ ۲/۵ که‌وٚیز بیر هئکتارلا. بیر که‌وٚیز/ بیر کوٚز یٔر. بیرینجی معنا اصل دیر.ص۲۳.

۱۵ـ **لؤک:** بیر کؤوهه‌نلی دوه‌ نؤوٚوٚندن، یٔاریٔم نؤوٚ (واریته) ائرکک، باشیٔ یٔاستیٔ، توٚکوٚ قیٔسا اوٚلور. دایٔلاقلیٔق دؤوٚروٚنوٚ قورتاراندان سوٚنرا اوٚله‌نه‌دک لؤک آدلانیٔر. وٚ یٔاشی۲-۷ وٚ سایٔیره اوٚلا بیلیر. سؤزلوٚک وٚ ایضاحلیٔ لوٚغتده «دوه‌ بالاسیٔ» یٔازیٔلیٔب یٔانلیٔش دیر. ص۳۶.

۱۶ـ **اوٚدار:** آذربایٔجان سؤزوٚ یٔوٚخ، روس سؤزوٚ دوٚر.ص۳۸.

۱۷– **آبارا:** سویٔو ده‌یٔیرمانا گئترن آرخ، هر آرخ آبارا دئییل. ص۴۰.

---

*– بیزجه کلمه اصلینده «انسه شوٚش ← انه‌شوٚش» بوٚیٔون توتان، کلله‌شق دیر. (انسه: بوٚیٔون، قافا). ا. هادی.

۱۸- **هه‌لیت:** اکثرن جه‌یه‌ندن توْخونموش ۆ بعضن ده پالازدان اوْلان موْستطیل شکیللی بیر اوزون طرفی آچیق آلت دیر. ائششک اوْستوْنه آتیلیب، کوْل، توْرپاق، گوْبره، داش، قوم داشیٔماقدا ایشله‌نیر.ص۴۰.*

۱۹- **اله‌گز:** سوْسن گیل‌لر فصیله‌سیندن یئمه‌لی گوْیه‌رتی دیر، خوْره‌یه توْکوْرلر. «آش تره سی» چاتیٔشماز معنادیٔر. ص۴۰.

۲۰- **کوْرتوْز:** (کوْتان)اکین‌چیلیک آلت‌لریندن. ص۴۰.

۲۱- **کوْلوت:** خوْیدا کوْلوخ دور. زه‌می کناریٔندا دوْزه‌لمیش کوْلگه‌لیک داخما.* ص۴۰.

۲۲- **کپیر:** ساماوار ۆ چایدانیٔن ایچ دیوارلاریٔنا چوْکن اهه‌نگ و گج‌دیر.*

قوروم: قابیٔن ائشیک اوْزوْنه، سوْبا ۆ اوجاق یوْللاریٔندا توْستوْدن عمله گلن برکیمیش دوده دیر.ص۴۰.

۲۳- **چاتلانقوش:** آز یارپاقلیٔ، آبیٔ چیچکلیٔ، تیکان‌سیٔز. سوْدله‌یٔن بیتگی دیر. ۆ فارس بوْیانیکاسیٔندا «کوْت یارپاق» پوسته دیر.*

۲۴- **ایلفیده:** چوْرک یاپان. خمیر کوْنده‌سی اوْنون اوْستوْنده آچیٔلمیٔر، بلکه چوْره‌ک تاختاسیٔ اوْزه‌رینده، وْرده‌نه ۆ اوْخلوْۆ واسیٔطه‌سیله آچیٔلیب چوْره‌ک شکلینده دوْشدوْکدن سوْنرا اوْنون اوْزه‌رینه سائیب تندیره وْرورلار. ص۴۱.

---

*- بونا قاراداغدا: آلیٔق دئیه‌لر. هادی

*- کوْلوت / کوْلگه . هر ایکیسی اسکی توْرکجه‌نین کوْلیمک: کوْلگه سالماق، کوْکوْندن گلیر، کوْک‌لری بیر دیر. ا.هادی

*- هابئله کپیر: بیر قیسم یوموشاق ساریٔ داش دئیر. اوْنو اوْغوب قاب یوماق اوْچوْن ایشله‌دیر دیلر. هادی

*- فارسجا: کاسنی دئییلیر . ا . هـا د ی

۲۵– **ته‌توْوْز؛** بیزده: ته‌تەریز، تاتارئز. تندیرین اوْدو گور اوْلان چاغدا بیشیریلن چؤره‌ک (چؤره‌یین یانمئشئ دئییل). ص۴۳.

۲۶– **جارجار**: خرمن یوْخ، خیرمان دؤیمه آلتی دیر.ص۴۳.

۲۷– **چئچه** (=کئچه): «قه‌زیل‌دن دوْزلینن کیلیم» یوْخ، یوندان باسئلمئش دؤشه‌مه دیر. (فارسجا: نمد). ص۴۴.

۲۸– **چال چاتلاسئن:** معناسئ یوْخ‌دور. کریمی‌دن بیر شاهید گتیریلیب.

۲۹– **چالاسر:** اروْوْ قویوسو اوْزه‌رریندە دوْزه‌لمیش دایره‌وْی چوخور. اوْصولن مطبخ‌لرده اوْلاردی.* ص۴۴.

۳۰– **چوْرتان:** (دوْز تلفوْظوْ: جوْرتان وْ یا: جوْرتلان). قاتیق یوْخ کره‌سی توتولموش آیرانئ قایناتمادان سؤزدوْکده أله‌گلن آغارتئ. آیرانئ قایئنادئب سؤزدوْکده «شوْر» دوْزه‌لیر.ص۴۴.

۳۱– **حوْوْضک:** ائوْلرده کوْرسوْ قورولان یئر. کوْرسوْ اوْلچوْسوْنده ۱۰–۱۵ سانتی‌مئتر چوخور اوْلاردئ. همین یئرین اوْرتاسئندا ساخسئ قاب قویئلاناردئ وْ یا کرپیج‌له اوْستوْوانه شکیللی چوخور ایشله‌نردی. (کوْرسوْ یئریندن آشاغئدا) وْ ایچینه اوْد توْکوْلردی. اوْرایا تندیر دئمک دوْزگوْن دئییل. آمما کند کوْرسوْلری تندیر اوْزه‌رریندە قورولور.ص۴۴.

۳۲– **خیئمئنا**– شاهید گتیریلمیش شئعر سؤزوْایله نه علاقه‌سئ واْر؟. ص۴۵.

۳۳– **زوْبوْن:** زوبون. اته‌یی اوزون قادئن دوْنو.ص۴۶.

---

*– کندده «توْوْله حامامئ» دئمکدیر! ا.هادی

۳۴– **زئربازئر:** پیس آدام یۏخ، نیفرین دیر. اؤلۆ حاقدا (لعنت‌لیک، ملعون ۏ بو کیمی). ص۴۶.

۳۵– **سئشمه***: تکجه‌قوْیون قئغئ دئییل. ائوْ حئیوْانلارئ زئلئیندان یاناجاق نؤۏۆ.

۳۶– **سئهین:*** ساخسئ کاسا، چاناق.ص۴۶.

۳۷– **قاداق:** عادتن کسیجی آلت‌لرین دسته‌یه یاپئشان یئرئ دیر. هابئله باخ: ایضاحلئ لۆغت (بودیل کی ۏار، اوْنو باغلاماسان باشا بلادئر، گرک اوْنو همیشه قاداقدا ساخلایاسان). بیچاغئن قاداقلانماسئ= بیچاغئن بۆکۆلمه‌سی. «دیلیم قاداخلائیب» دیلیم بیچاق کیمی بۆکۆلۆب: کیلیدلنمیش. ایندی«بلا، دیل نوْخوشلوغو» نه‌دیر؟ کی قاداق قارئشئلغئ ۏئریلمیش؟! بیلمه‌دیم.ص۴۷.*

۳۸– **قه‌تلوْو:** یاغلاۏ، یغلبی، عسکرلره مخصوص قاب. ص۴۸.

۳۹– **قانا:** معناسئ دۆزگۆن دۆر. سؤزلۆکده معنا یانلئش‌دئر.ص۴۸.

۴۰– **هوْه:** فرش ۏ کیلیم توْخوجولوغوندا ایشله‌نن دیشلی آلت. کریمی شئعرینده «دیشلری هوْه» اوْخشارلئق اضافتی دیر. دیشلری هوْه کیمی یئکه‌دیر.هوْه تقریبن دیش شه‌کیللی اوْلور. ص۵۰.

۴۱– **هین‌هوش:** (= هین چوْش) معنا یازئلماییب ۏ یالئنز کریمی‌دن شاهید گتیریلیب. بوسؤز کینایه دیر ائششک‌دن. میثال «حئییف دئییل‌کی پژوهش گئده،

---

*– سئچمه← سئشمه. ا.هادی

*– باشقا تلفظو: سئیئی دیر.

*– قاراماق: باغلاماق. قاداق: قیفیل،بند... همن کؤکدن: قاداغان/ قادیز (اسیر/ گرفتار)و ... اوهادی

یئری بوْش اوْلا/ آدام تاپیلمایا یئرینده هین–چوْش اوْلا». گوْپچو میر علی، خوْیدا هجوْشاعیری) ائششه‌یی سوْره‌نده «هین» وْ ساخلایاندا «هوْش، چوْش، هوْققوش» سوئیله‌نیر. ص۵۰.

۴۲– **یئرتیجی:** معنا یازیلماییب دیر. ص.۵۱.

۴۳– **مولخاوْا:** ماراغادا «موْلک آوْا» یاغ وْ تارلا صاحیبی. ص۴۹.

اگرچی بو یئنی ایش، دیل وْ ادبیاتیمیزدا بیرینجی اوْلاراق باشلاتیب وْ عادتن ایشتیباه‌سیز اوْلا بیلمز، لاکین ۲۷ صحیفه ده ۴۳ ایراد آزاراق دیققت سیزلیی گوْستریر.منجه کیتاب ترتیب‌له‌ین هئیأت، أللرینه چاتان بئله ماتئر–یاللاریٔ دیققتله، حتا محل‌لرده آراشدیریب وْ سوْنرا نشر ائتمه‌لری مقصده اویغون اوْلار. نظره آلمالیٔ کیتابدا گلن سوْزلرین اکثرییتی ایله تانیش اوْلمادیغیم اوْچوْن اوْنلاریٔ آراشدیرا بیلمه‌میشم، اوْنلارین ایچینده ده قطعی صورت ده یانلیش سوْزلر تاپیلار. منجه بو ایشه باشلایان هئیأت کمییته یوْخ، بلکه کئیفیییته فیکیر ائتمه‌لی– دیرلر وْ اولو نظامی‌نین نظرینی رهبر توتمالیدیرلار.

کم گوی و گزیده گوی چون در تا ز اندک تو جهان شود پر

لاف از سخن چو در توان زد آن خشت بود که پر توان زد

****

کیتابئین سوْن حیصه‌سی «آستارا دا توْرکجه لهجه و شیوه اوْزه لّلیکلری و یئرلی سوْزلری» حوْرمتلی اوستاد بهزادی جنابلاریئین قلمی ایله‌دیر.

اوستاد یازیر «دئمک اوْلارکی آستارا لهجه‌سی اسکی توْرک لهجه‌لرینین دییشیلمه‌میش قالمئش بیر قوْلودور».

تطبیقی تدقیقاتدا آقای بهزادی عمل ائتدیِی کیمی مئعیار، ادبی دیلیمز دیر.

پروْفئسوْر دەمیرچی‌زاده، پروْفئسوْر هادی‌میرزەزاده ۏ سائیرەنین نظرینجه آذربایجان دیلی ایکی تاریخی مرحله کئچیرمیش‌دیر:

۱- اوْن اوّچوّنجوّ عصردن باشلایاراق ۱۸- ینجی عصرین سوْنلاریٔ ۱۹- عصرین اوّللرینه دک کؤهنه آذربایجان دیلی.۱۹-۲۰-نجی عصردن حال حاضئرا دک یئنی آذربایجان دیلی.

فوْنئتیک جهت‌دن بو ایکی دؤوْر بیر- بیریندن فرقله‌نیر. مثلن قدیم دؤوْرده «آ» یئنی دؤوْرده «اوْ» ایله اؤزوّنوّ گؤسته‌ریر.

«شوْل سبب‌دن کیم آندەن [= اوْندان] انوّرسن- نسیمی»

«ختایی تا آنی [= اوْنو] گؤردوّ، اؤزوّندان ال یودی کلّی.ختایی»

« بیلدی کیم آنلار [= اوْنلار] ایله اوْلسا جدال، فضولی»

هابئله پروْفئسوْر هادی‌میرزەزاده یازیر: «موّعاصر ادبی دیلیمیزده «ه، H» سسی‌ایله باشلایان سوآل عوْض‌لیکلری ۱۸- ینجی عصره قدەر، اساسن بوّتوّن یازیچیلارین اثرلرینده «ق» سسی ایله ایشله‌نمیش‌دیر.مکان بیلدیرەن سؤز ۏ تعیین عوْضلیک‌لرینده ده بو حال ۏاردیر. هادی‌میرزەزاده آذربایجان دیلینین تاریخی موْرفوْلوْگییاسی، باکی،۱۹۶۲».

بئله لیکله آستارا لهجه‌سی نه تکجه «اسکی توّرک» لهجه‌سی دئییل بلکه آذربایجان ادبی ۏ جانلیٔ دیلینین بیرینجی دؤوْروّنه‌ده عاییْد دئییل.

اوستاد بهزادی آستارا لهجه‌سی حاقدا وئردیکلری میثاللاریٔ آذربایٛجان دیلینین ایکینجی دؤوٚروٚنه منسوب آبیده‌لرده گزه‌ن آختاریٔجیٔ چوْخ چتین‌لیٛه دوٚشمز.

ها بئله اوستاد بهزادی یٛازئیر:

«دئمک اوْلارکی آهنگ قانونو آستارا لهجه‌سینده تام ایشلک دئیٛیل» آذربایٛجان دیلی‌ئین تاریخی فوْنئتیکاسئیندا صایت‌لرین بیر–بیریله عوْض اوْلماسئینیٔ گؤروٚروٚک.

ای (i) صایتی «او– وٚ u-ü» یٛئرینه.

«اوْغلانئین اوٚزه‌ررینه دوٚشدیلر. ده‌ده قوْرقوت».

گل بوروخساروں گوٚلین گؤر. نسیمی.

گه آجئغا، گهی کوْله دوٚشدیم.

ای (i) ← (اَ) (ə) یٛئرینه:

حسرتا، دردا، دریغا کیم بو بختی تیره‌دین کیشوری

کی فایده خاص و عامّه سن‌دین مسیحی.

صایت لرین بیر–بیرینه ده یٛیشمه‌سی آذربایٛجان دیلینین عوٚمومی وٚ تاریخی فوْنئتیکاسئیندا کاراکتئریک‌دیر. بو خوٚصوصیّت بیر یٛئره، بیر ماحالا مخصوص دئیٛیل دئمک اوْلار بو خوٚصوصیت ۲۰- نجی عصرین بیرینجی یٛاریٔسئینا قده‌ر سوٚرموٚشدوٚر وٚ همین تاریخ‌دن سوْنرا آهنگ قانونو عئلمی شکیل‌ده دیلیمیزده تطبیق اوْلور:

«قالخوب چنلی بئلدن یٛولا دوٚشموٚشم

اجل کؤیْنگینی گیْوٚب اگنیمه

وْارئین اوْلساگلوٚب یئیر ایچرلر، کوْراوْغلو داستانیٔ، باکی، ۱۹۴۱»

«دورنا گؤزلو بولاقلاردان/ یوردوموزین قیٔزلاریٔ تک/ گؤزه‌ل چیچک دالغالانئیر داغ دؤشو/ داغئیدئیب هوشیمی دیْوانه ائده‌ر/ پامبوغوموز چیچه‌ک- چیچه‌ک/ عوٚمریمین یئوْخسول زامانلارئیندا/ ساخلائیریئوْلچی‌نی یئولدان. «صمدوورغون». «آذربایْجان... آذربایْجان، باکی، ۱۹۷۶»

«هوٚنریم آدئیم اوْلدیٔ/ عئشقیم/ اوستادئیم اوْلدی (نویْابر۱۹۶۶)- آدگونیٔ مارس ۱۹۵۹. بختیْار وْهابزاده- موغام پوْئماسی- باکی.

«اوْغلان! قاپونی باغلا نه‌هایْ دیر بونه‌سس دیر/ پاه... آتوْنان نه قییْامت‌دی آیٔ اوْغلان بوراباخ بیر یْا اوٚره‌ک سؤزلری»

«اوْلدو ضعیف سام و نریمان اوشاقلاریٔ/ قاپونی باغلاما ائیْ باغبان حوٚسن وْ جمال/ یئوْلدان چکیلوٚن باخمییْون اطرافه جماعت/ نئجه دئیْوٚم آپارئیب یئونلارئین غوراب اؤلوٚرم/ ائنانمیْون دیسه‌لر اصفهان ایشئیقلاندیٔ/ مینوٚب بالوْن فیکریم گئتمک ایستیر چرخ دوْاره. معجز».

میثالاردان گؤروْنوْرکی دیلیمیزده آهنگ قانونون عئلمی شکیلده تطبیقی یْئنی وْ جاوْان حادیثه دیر وْ دیلیمیزین تاریخی فوْنئتیکا وْ دیئالئکتوْلوْگیئا (لهجه شوْناسلئق) اینکیشافی موْرکب بیر مسله کیمی قارشئمئزدا دورور. اوْنلارئن بیر سئراسئ دیلیمیزین عوْمومی خوْصوصیئتی کیمی دیر و بیر سیراسئ خوْصوصی محل‌لره عائید دیر....(۱)

❊❊❊

۱- حؤرمتلی دوْستوم ا.آلاو جنابلارئ، «ائل دیلی و ادبیاتی»نین بیرینجی سایی‌سئندا کی، «آستارادا توْرکجه لهجه و شیوه اؤزل‌لیکلری و یْئرلی سؤزلری»مقاله‌سینده آشاغئداکی ایکی مسله‌نین یْانلئش اوْلدوغو اوْرزه دایْانئب، ایضاحات وئرمیشلر:

«۱- دئمک اوْلارکی آستارا لهجه‌سی اسکی توْرک لهجه‌لرین ده یبشیلمه‌میش قالمئش بیر قوْلودور».

۲- دئمک اوْلار کی آهنگ قانونو آستارا لهجه سینده تام ایشلک دئیْیل».

مقاله‌نین ایکینجی پاراقرافئندا بئله یازیلمئشدئر: «بو مقاله‌ده بیز آستارا لهجه‌سینی یالنئز ادبی دیل، اوْلگوْ دیل ایله توتوشدوراجایْئق».

بو باخئمدان یْئرلی لهجه‌نی ادبی دیلینن اینکیشاف مرحله‌لری وْ گئدیشی ایله یْوْخ، یْالنئز، بوگوْنکوْ یْئرلی لهجه‌نی بوْگوْنکوْ ادبی اوْلگوْ دیل ایله توتوشدوردوقدا، (مقاله‌ده گؤستریلن دلیل‌لر وْ اؤرنک‌لر)، یْوخارئدا قئیْد اوْلان ایکی نظرییْه نین دوْزگوْنلوْیْـوْنوْ تصدیقله‌یْیر. **بهزادی**